

İSLAM ÖNCESİ DÖNEM İRAN'DA TIP VE TEBÂBET

Ahmet Altungök*

Öz

Antik İran tıbbının ortaya çıkmasında Mazdeizm'e ait dini metinlerin ve Avesta'nın önemli bir yeri vardır. Bunun yanında Erken İran tıbbı, antik Mezopotamya uygarlıklarının tıbbi birikimlerini devralarak olgunluk düzeyine ulaşmıştır. İran topraklarında ortaya çıkan bu tıbbi birikim Yunan tıbbı üzerinde büyük etkiler ortaya koymuştur. İranlılar, Erken Ortaçağ'da ise yoğun bir şekilde Yunan ve Hint tıbbının etkisinde kalmışlardır. Erken Ortaçağ İran tıbbı, Sâsânîler sonrasında İslam tıbbının temelini oluşturması açısından önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde İran'da büyük tıp okulları ve hastaneler kurulmuş; önemli bir hekim sınıfı ortaya çıkmıştır. İran'da tıbbi anlamda ortaya çıkan entelektüel birikim birçok yabancı hekimin İran topraklarına akın etmesine yol açmıştır. Bunun yanında İran toprakları üzerinde tapınak ve kiliselerin de tıbbi çalışmalar üzerinde önemli rolleri bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Antik İran tıbbı, Avesta tıbbı, İran, hastane, hekim sınıfı, yabancı hekimler.*

Abstract

Physic and the Art of Medicine in Iran in Pre-Islamic Period

Religious texts from Zoroastrianism period and Avesta have an important role in the emergence of Antique Iran physic. Besides this, Early Iran physic has reached a maturity level by absorbing medicinal accumulations of Ancient Mesopotamian civilizations. The accumulation, which emerged in the field of medicine in Iran, had a great influence on Greek physic. Iranians had been affected intensely by Greek and Indian physic in the Early Middle Ages. Early Middle Age Iranian physic has an important role to be a basis of Islamic physic after Sasanians. In this period great medical schools were established; an important physician class had arisen. The intellectual accumulations on physic in Iran had led to many foreign physicians to pour into Iran. Besides, the churches and temples in Iran have also an important role on medical practices.

Keywords: *Antique Iranian Physic, physic Avesta, İran, hospitals, physician class, foreign physicians.*

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: ahmet.altungok@bilecik.edu.tr

Giriş

İran toprakları üzerindeki ilk tıbbi çalışmalar dini inançlarla birlikte gelişim göstermiştir. Ölümden sonra yaşamın devam ettiğine inanan din adamları, ölen kimselerin cesetlerinin bozulmadan gömülmesi gerektiğine inanmışlardır. Bundan dolayı cesetlerin uzun bir dönem bozulmadan korunması gerektiğine yönelik inançlar, insanların bir takım ilaçlar geliştirmelerinin önünü açmıştır¹. İnsan anatomisi üzerinde yapılan çalışmalar, mumyacılığın ve çeşitli bitkisel ilaçların gelişmesine etki etmiştir. Bu çalışmalar insandaki iç organların tanınmasına ve organizmanın nasıl çalıştığına yönelik tıbbi bilgilerin öğrenilmesine etki etmiştir. Bu çerçevede bitkisel ilaçlardan istifade edilmeye başlanması hangi bitkinin hangi hastalıklara iyi geldiği konusunda ciddi bir bilgi birikimini ortaya çıkarmıştır. Antik İran tıbbı, büyük ölçüde *Mezopotamya* tıbbının etkisinde gelişim göstermiştir. Mezopotamya tıbbı *Asurlular* eliyle İran uygarlıklarından olan *Medyahılar* ve *Perslere* aktarılmıştır². Persler dönemi tıbbı; Mezopotamya ve Medya tıbbının bileşiminden oluşmaktadır. Erken İran tıbbı Med ve Perslerin etkisiyle iki ekole ayrılmıştır. Birinci ekol, Med tıbbının etkisiyle ortaya çıkan *Hagmatana* okuludur. Yunanlı hekim *Temistokles* bilgi ve görgüsünü arttırmak için bir müddet bu okulda kalmıştır³. Yunanlı hekimin bildirdiğine göre bu okulun oldukça zor bir eğitimi vardı. Bu okulda hekimlik eğitimi gören diğer bir Yunan bilim adamı da *Pholotargas*'dır⁴. Kendisi de burada bulunduğu sırada, okulda yüzden fazla hekimin talim verdiğini belirtmektedir. Ayrıca okulda astronomi ve coğrafya derslerinin verildiğini de ifade etmektedir. Yunanlıların *asbest* adlı bitkiyi tıbbi çalışmalarda kullanmayı Medyalılardan öğrendikleri söylenir⁵.

İran'daki diğer tıp okulu ise Mazdeizm'in etkisiyle Persler döneminde gelişen *Mazdisna* okuludur. Avesta'nın tıbbıya ehemmiyet vermesi *Mazdisna* tıp ekolünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Persler döneminde de İran tıbbı, Yunan ve diğer medeniyetlerin tıbbıyla yoğun bir etkileşim içerisine girmiştir. İran ve Yunan tıbbının etkileşimi, Perslerin Yunanistan'ı işgali sırasında gerçekleşmiştir. Bu dönemin hemen sonrasında yaşamış olan *Hipokrates* bitkisel ilaçlar üzerinde yoğun bir çalışma yapmıştır. Ondan sonra, hekim *Dioscorides*, "Materya Medica" adlı tıbbi eserini ortaya koyarak bu çalışmada beş yüz adet bitkisel ilaçtan bahsetmiştir. *Dioscorides*'in Pers tıbbından aldığı

¹ Hodâdâdîan (Trs), s. 163.

² Habib 2007, s. 1.

³ Renckeş 1390, s. 40.

⁴ Necmâbâdî 1371, s. 85.

⁵ Siraceddini 1389, s. 14.

tıbbi kavramlar arasında çok sayıda Hintçe terime de rastlanmaktadır⁶. Perslerin Yunanlılarla irtibat kurdukları dönem Yunanlıların tıp ve bilimde ileri bir düzeye ulaştıkları dönemi oluşturmaktadır. Persler dönemi İran sarayında, tıp okulları ve kütüphanelerinde çok sayıda Mısırlı ve Yunanlı hekim görev yapmaktaydı⁷. Pers hükümdarı *I. Artakhchir* (MÖ.466-MÖ.423) MÖ. 430 yılında *Atina*'da ortaya çıkan bir veba salgınını önleyici ilaçlar geliştiren *Hipokrates*'i İran toprakları üzerinde ortaya çıkan veba salgınına çözüm bulması için İran'a davet etmiştir. Fakat *Hipokrates*, Pers hükümdarının bu çağrısına olumsuz cevap vermiştir⁸. *el-Kıftî*, bu olayı şu şekilde rivayet etmektedir: "*Galenos, faziletli Hipokrates hakkında yazdığı risalesinde şunu belirtmektedir: Erdeşir⁹, yakalanmış olduğu bir hastalığını tedavi etmesi için onu (Hipokrates'i) yanına çağırdı; ancak o, bu daveti kabul etmedi, zira Erdeşir, Yunanlıların düşmanıydı. Fakat Yunan krallarından iki kral kendilerini tedavi etmesi amacıyla onu çağırdılar, o da onların bu teklifini kabul etti. Zira onların her ikisi de güzel davranışlı idiler. Anılan iki kral iyileştikten sonra o (Hipokrates) dünya nimetlerinden ve insanların uzak kalmak için yanlarında ikamet etmedi*"¹⁰.

Pers sarayı, bu dönemde Yunanlı doktorların akınına uğramaktaydı. *I. Daryuş* (M.Ö. 522-486) döneminde İran sarayına gelen meşhur Yunan tabip *Demoktes* uzun bir dönem burada hizmet vermiştir¹¹. Bunun yanında *II. Daryuş*'un (M.Ö. 423-403) sarayında on yedi yıl hizmet veren *Ctesias*¹² ve *II. Artakhchir* (M.Ö. 403-359) döneminde İran sarayına gelen *Denon* önemli Yunan hekimlerindendir¹³. *Ctesias* bu dönemde *Sûs* kentinde hekimlik yapmış ve İranlıların inançlarına ve kültürlerine ilgi duyarak bu konuyla ilgili bir eser yazmıştır¹⁴. İran sarayında uzun bir dönem hizmet veren bu hekimler ayrıca antik dönem İran tarihi hakkında çeşitli risaleler de yazmışlardır. Bunun yanında *II. Daryuş* kendi döneminde bilimsel araştırma ve inceleme yapılması için büyük bir ilim adamı heyeti teşkil etmiştir. Ayrıca MÖ. 520 yılında Mısırlı hekim *Ucahorresnet*'ten Mısır'ın önemli kentlerinden *Sais*'teki tıp okulunun

⁶ Barthold ve Köprülü 1973, s. 31.

⁷ Azizi 2008, s. 23.

⁸ Bayat 2010, s. 112.

⁹ Bu kişi Yunanlıların *Artaksarkes* adını verdikleri Pers imparatorudur. İsmin eski Farsça telaffuzu *Artakhchir*'dir ve sonradan Orta Farsçada *Erdeşir* şeklinde telaffuz edilmiştir. (y.n.)

¹⁰ el-Kıftî 1908, 91, 93.

¹¹ Bayat 2010, s. 109.

¹² MÖ. 5. yüzyılda yaşamış olan bu bilim adamı Pers sarayında uzun bir süre görev yapmıştır. Kendisi Hint ve İran tıbbından bahsettiği *Persica* ve *Indica* adlı kitaplarını yazmıştır. Bkz. Azizi 2008, s. 23.

¹³ Necmâbâdî 1371, s. 249.

¹⁴ Söylemez 2003, s. 18-19.

imar edilmesini istemiştir¹⁵. Antik İranlılar tıbbi anlamda komşu medeniyetlerden büyük ölçüde istifade ettikleri gibi kimi zamanlar onlardan yardım talebinde bulunmuşlardır. Pers hükümdarı *Kuroş* yakalandığı göz hastalığından kurtulamayınca Mısır firavunu *Akhmosis*'e bir elçi göndererek kendisine iyi bir göz doktoru yollamasını talep etmiştir¹⁶. Bunun yanında Pers hükümdarı *Daryuş* ayağındaki çıkığı tedavi ettiremeyince Yunanlı hekim *Demoktes*'ten yardım talep etmiştir¹⁷. II. *Artakhchir*, dönemin meşhur doktorlarından biri olan *Koslu Apollide*'yi İran'a davet etmiş, fakat adı geçen hekim onun bu davetini kabul etmemiştir.

Antik İran Tıbbının Oluşumunda Avesta'nın Rolü ve İlk Hekimler

Antik İran tıbbının oluşumunda *Avesta*'nın önemli bir yeri vardır¹⁸. *Avesta*'da antik İran'da kullanılan tedavi yöntemleri, bitkisel ilaçlar ve antik dönem İran hekimleriyle ilgili doyurucu bilgiler bulunmaktadır. *Avesta*'nın vermiş olduğu tıbbi bilgilerden *Zeraster*¹⁹'in önemli düzeyde tıbbi birikime sahip olduğunu anlamaktayız²⁰. *Zeraster*'in kendisine gelen hastaları tedavi ettiği ve onlar için bitkisel ilaçlar hazırladığı söylenmektedir. Yunan kaynakları *Zeraster*'in önemli bir tıbbi bilgisi olduğunu rivayet etmektedirler. Bu kaynaklar özellikle kıymetli taşların sağlık açısından önemiyle ilgili *Zeraster*'in kayda değer tespitlerinin olduğunu belirtirler. Kendisinin felç, epilepsi, dermatoloji ve göz hastalıkları konusunda başarılı tedaviler uyguladığı söylenmektedir. *Zeraster*'in, İran hükümdarlarından *Lehrasb*²¹'i mustarip olduğu psikolojik bir rahatsızlıktan başarılı bir tedavi yöntemiyle kurtardığı söylenir. *Zeraster*'in getirmiş olduğu *Mazdeizm*²² dinine göre sağlık ve şifa *Ahuramazda*'nın yaratmış olduğu büyük bir lütuftur. Buna karşılık hastalık ve keder *Ehrimen*'in insanlar arasında yaymaya çalıştığı vesveselerin bir sonucu olarak kabul edilir. Hastalar için kullanılan *bimar* sözcüğü antik dönemde *vimer* şeklinde kullanılmaktaydı. Bu kavram antik dönemde *vim* olarak ifade edilen "korku" sözcüğünden

¹⁵ Siraceddini 1389, s. 13; Bayat 2010, s. 66.

¹⁶ Habib 2007, s. 3; Bayat 2010, s. 67.

¹⁷ Bayat 2010, s. 67.

¹⁸ Şahrvinî 1381, s. 101, 102; Siraceddini 1389, s. 13; Khan 2010, s. 107.

¹⁹ Asıl adı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Altın deve anlamında *zer aster*; deveye eziyet eden anlamında *zara astra* şeklinde farklı rivayetler vardır. Günümüzde *Zerdüşt* olarak adlandırılan bu kişi; Yunanlılar tarafından *Zoroaster* şeklinde isimlendirilmiştir. İran milli hanedanlarından *Keyaniler* döneminde yaşamıştır. Bkz. Boyce 1996, s. 182.

²⁰ Habib 2007, s. 2; Hodâdâdîan (Trs), s. 165; Khan 2010, s. 107; Rençekş 1390, s. 40.

²¹ *Keyani* hanedanının dördüncü hükümdarıdır. Bkz. İbnü'l-Belhi 2008, s. 27.

²² Bu dinle ilgili farklı bilgiler için bkz. Meşkür 1366, s. 109; Casabonne 2007, s. 24; Boyce 1996, s. 192vd.

türetilmiştir. Buna göre hastalıklar ya korkunun ürünü olarak kabul ediliyordu veya kendisinden korkulacak bir durumu teşkil etmekteydi. İnsanların günah işlemek suretiyle şeytana yakınlık kurması sonucunda birçok hastalığı ondan kapmış olacağı varsayımı genel kabul görmüştür²³.

Avesta'nın bildirdiğine göre dünya üzerindeki ilk hekim, bitki özlerinden ilk defa ilaç elde eden *Serita*'dır. Bundan dolayı antik İran tıbbının bilinen ilk doktoru *Serita* olarak kabul edilir²⁴. Bu hekim *Terita*, *Seriton* veya *Feridun* şeklinde de isimlendirilmiştir. *Serita*, Avesta'nın *beyaz homa* adını verdiği bitkiden çok farklı türde ilaçlar üretmiştir. *Hamza el-İsfehani*'nin bu kişiden tabiplik ve eczacılık çalışmalarını başlatan ilk hekim şeklinde bahsettiği rivayet edilir²⁵. *Pişdadî*²⁶ hükümdarlarından olan *Cemşid*²⁷ ile *Veyungehan* ve *Yuma* da antik dönem İran'ın kendisinden bahsedilen hekimlerindendir. Eski yazıtlar *Cemşid*'in ilk defa dermatoloji (deri hastalıkları) alanında çalıştığını, ortopedik hastalıkları tedavi ettiği; ağız ve diş sağlığıyla ilgilendiğini yazmaktadır. İran kaynaklarının *Serita* ve *Cemşid* hakkında kafası karışıktır. Bazı kaynaklar *homa* bitkisinden ilk tiryakı *Cemşid*'in, bazılarıysa *Serita*'nın elde ettiğini söylemektedirler. *Firdevsi*, *Şehnâme* adlı eserinde; *Cemşid*'in tıp ilmini nasıl geliştirdiğini, destansı bir şekilde anlatmaktadır²⁸. Aynı zamanda alkolü ilk olarak bulan ve bunu ilaç yapımında kullanan kişinin kendisi olduğu da söylenir²⁹. Eşlerinden birinin şiddetli ağrılarından dolayı, *Cemşid*'in icat ettiği alkolü içerek intihar etmek istediği fakat uyandığında ağrılarından kurtulmuş olduğunu hissettiğinde, hayretler içerisinde kaldığı rivayet edilir.

Antik dönemin diğer önemli doktoru da mitolojik olarak kendisinden *Simurg* şeklinde bahsedilen *Siena*'dır. İsminin Orta Farsçadaki karşılığı *Seanamoru* olduğu için zamanla ismi *Simurg* şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bu hekimin adı edebi metinlerde tıp ve sağlıkla ilgili konularda sıkça zikredilmektedir. *Siena*, Sâsânîler döneminde doktorların ustası olarak kabul edilmiş ve bu dönemde kendisinden *Pursina* şeklinde bahsedilmiştir³⁰. Bu hekim antik İran'ın en önemli cerrahıydı ve emrinde çalışan yüz kişilik bir öğrenci gurubu vardı. Kendisi aynı zamanda *Hagmatana* tıp okulunun

²³ Elgood 2010, s. 4; Habib 2007, s. 2vd; Şahrvinî 1381, s. 103.

²⁴ Alakbarlı 2011, s. 54; Siraceddini 1389, s. 10.

²⁵ Renkeş 1390, s. 40.

²⁶ Antik dönem İran hanedanlarından bir tanesidir. Hükümdarlarının yaşamı efsanevi bilgilerle karışık olarak anlatılmıştır. Bkz. İbnü'l-Belhi 2008, s. 37.

²⁷ Pişdadiler dönemi hükümdarlarındandır. Kendisini tanrı olarak ilan ettikten sonra dışlanmış ve Hindistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bkz. İbnü'l-Belhi 2008, s. 37.

²⁸ Firdevsi 2009, s. 71.

²⁹ Elgood 2010, s. 3; Habib 2007, s. 1.

³⁰ Siraceddini 1389, s. 11; Renkeş 1390, s. 40.

yöneticisiydi ve bu okulda çok sayıda hekim yetiştirmişti. Antik dönem İran'ın kendisinden bahsedilen diğer önemli bir hekimi *Astana*s'tır. *Astana*s, *Hagmatana* okulunun önemli bilim adamlarından bir tanesidir. Bu bilim adamı, Yunanlı hekim *Demokritos*'un hocasıdır. Kendisi pozitif ilimler ve kimya üzerine yaptığı çalışmalarla meşhur olmuştur. *Astana*s kendisinden sonra geriye çalışmalarıyla ilgili birkaç ciltlik kitap bırakmıştır. Yunan kaynakları bu hekimden çok sayıda bitkisel ilaç ismi nakletmişlerdir³¹. Bunun yanında İran kökenli *Pontus* hükümdarı *VI. Mehrdad* (*Mitridates Eupator*, M.Ö.132-63), meşhur doktorlardan bir tanesidir. Bu hükümdar etrafındaki insanlara olan güvensizliğinden dolayı zehirler üzerine çalışmış ve bu konuda çok önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Kendisi *mithridatizmin* (immünoloji³²) öncüsü sayılmaktadır. Bundan dolayı bu bilim dalı, ismini *Mihrdad*'dan almaktadır³³.

Avesta, antik İran'da sıkça görülen birçok hastalıktan bahsetmiştir. Bu hastalıklar arasında henüz anlamları bilinmeyen *vavruşi*, *askanda*, *aghusta*, *deruka*, *kudgaha*, *astaira* şeklindeki hastalıkların adı da geçmektedir. Avesta'ya göre bir hekimin, hastalıkların tedavisinde kullanması gereken üç önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar güzel söz, bitkisel ilaçlar ve bıçaktır. Avesta'da sağlıkla ilgili bilgilerin en yoğun olarak görüldüğü bölümler bu kitabın *Vendidad* ve *Yaşt* adı verilen kısımlarıdır³⁴. Ayrıca yirmi bir *Nesek*'ten oluşan *Zened*'in *Dinkert* ve *Bundahiş* adı verilen kısımları, İlkçağ ve Erken Ortaçağ İran tıbbı açısından çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir³⁵. Bu bölümlerde sağlıkla ve ilaçlarla ilgili çok sayıda bilgi bulunmaktadır. Avesta, doktorluğu, *kard pizişki* (cerrahi), *giyah darmani* (bitkisel tedavi), *mantare pizişki* (ilahi telkinler) gibi üç kısımda ele almıştır. *Dinkert* adlı eser ise doktorluk mesleğini beş bölüme ayırmıştır. *Dinkert*'te bunlara ek olarak; *aşu pizişk* (sıhhat) ve *dadh pizişki* (kanuni doktorluk) adı verilen hekimlik olayları eklenmiştir. *Aşupizişk* adı verilen hekimlik, sözcük anlamını temizlik ve dürüstlük kavramlarından alır. Bu sağlık olayı insanın bedensel, çevresel, ruhsal ve zihinsel temizliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu alanda görev yapan doktorların, bahsedilen özelliklere sahip olmaları ve hastalıkları insanlardan uzaklaştırmak için insanlara sağlıklı yaşamayı öğütlemeleri gerekmektedir. Antik İranlılar hava, su, toprak ve ateşin temiz tutulmasının sağlık açısından çok önemli olduğuna inanmışlardır. Bundan dolayı akarsuların önünde temizlik yapılmazdı. Kötü koku yayan hiçbir şey

³¹ Renkeş 1390, s. 41.

³² Bağışıklık sistemiyle ilgilenen bilim dalıdır. Bkz. Manser 2009, s. 317.

³³ Şahrvin 1381, s. 86; Renkeş 1390, s. 41. Ebu'l-Ferec panzehirin adını *Methroditos* şeklinde vermiştir. Bkz. Ebu'l-Ferec 1999, 109.

³⁴ Kristensen 1368, s. 551; Siraceddini 1389, s. 11; Necmâbâdî 1371, s. 263.

³⁵ Azizi 2008, s. 23; Habib 2007, s. 2.

ateşe atılmazdı. Temizlik anlamına gelen *aşa* kavramından adını alan bu tababet türünün hekimlerini genel anlamda din adamları oluşturmaktaydı. Bunlar halkın sosyal yaşamdaki sağlık ve sıhhatlerinin korunması noktasında çalışmalar yapan, vaaz veren, ruh ve beden temizliğinden bahseden kimselerdi³⁶.

Giyah pizişki adı verilen tebâbet olayına aynı zamanda *urvaro pizişk* adı da verilmekteydi. Bu sınıf hekimlere sonraki dönemlerde *attar* denilmeye başlanmıştır. *Giyah pizişki* ilaç yapımında bitkilerden istifade edilmesi ve hastalıkların tedavisinin şifalı bitkilerle yapılması olayıdır. Günümüz İngilizcesinde ilaçlar için kullanılan *drug* kavramı antik İranlıların *darug* adını verdikleri bir ağaçtan adını almıştır. İranlılar; *darug* ağacından, *daru* adı verilen bir ilaç elde ederlerdi. Sonraki dönemlerde *daru* kavramı bütün ilaçları karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Bu hekimlerin bitkilerden yaptıkları ilaçlar; oral olarak alınanlar, merhem olarak vücuda sürülenler ve buharlaştırılarak solunum yapılan ilaçlar olmak üzere farklı türlerde olurdu. İlaçların bazıları akışkan, bazıları yumuşak ve bazıları ise kuru olurdu³⁷.

Dadh pizişk adı verilen hekimlik çeşidi, adını *dadh* adı verilen adalet meleşinden almıştır. Bu hekimler kanuni görevlere sahip doktorlardı. Bu doktorlar ölen kişinin hangi hastalıktan öldüğünü teşhis etmekle ilgilenirlerdi. Hastalar hakkında hüküm vermek, ağır hastaların hastalığıyla ilgili teşhis koymak bu doktorun yetkisinde olurdu. Hastalarını insanlardan uzak tutarak, kendilerine has bir odanın içerisinde dokuz gün ve dokuz gece tedaviye tabi tutarlardı. Karantina işiyle de bu doktorlar ilgilenirlerdi ve yetkilerini kanunlara dayanarak kullanırlardı. Bu sınıfta bulunan hekimler zehirlenme vakalarını teşhiste, intihar olaylarına müdahalede bulunma, intihar vakalarının teşhisi gibi işlerde uzman olarak görev yapmaktaydılar. *Dadh pizişk* adı verilen hekimler kanunla koruma altına alınmışlardı. Hastalarının ölümü durumunda her hangi bir suçlama ve yargılamadan uzak tutulmaktaydılar. *Dadh pizişk* adı verilen hekimler aynı zamanda hüküm verme yetkisine sahip olduklarından dolayı bir bakıma yargıç olarak da kabul edilirlerdi³⁸.

Kard pizişk; cerrahi müdahale yetkisi olan hekimlere verilen isimdir³⁹. Bu hekimlik olayı adını "bıçak" anlamına gelen *kard* sözcüğünden almaktadır. Bu sınıfa giren doktorlar ameliyat yapma işlerine bakarlardı. Bir hekimin bu sınıfa

³⁶ Hodâdâdîan (Trs), s. 166; Renkeş 1390, s. 39; Alakbarlı 2011, s. 54; Habib 2007, s. 2vd; Siraceddini 1389, s. 12.

³⁷ Şahrvinî 1381, s. 76; Zargeran 2012, s. 5; Hodâdâdîan (Trs), s. 177; Siraceddini 1389, s. 13; Renkeş 1390, s. 39. *Daru*, sözcüğü *Derî* dilinde ağaç ve bitkileri ifade etmek için *dar* şeklinde de kullanılmıştır. Bkz. Şahrvinî 1381, s. 103.

³⁸ Renkeş 1390, s. 39; Hodâdâdîan (Trs), s. 167.

³⁹ Şahrvinî 1381, s. 77; Renkeş 1390, s. 39; Zargeran 2012, s. 5.

dahil olabilmesi için cerrahi müdahale gerektiren hastalardan en az üç kişiyi iyileştirmesi gerekmektedir⁴⁰. Persler döneminde hekimler uzmanlaşmadan Aryen ırkına mensup kimseleri tedavi edemezlerdi. Aryen olmayan üç hasta başarılı bir şekilde tedavi edilirse uzman olarak kabul edilir ve Aryen ırkına mensup hastaların tedavisinde görev alırdı. Bu tebâbet türünde çalışan veya bu sınıfa aday olan tıp öğrencileri eğer başarısız olurlarsa din adamları tarafından kurulan özel bir mahkemede yargılanarak insan yaşamını tehlikeye sokmak suçundan yargılanırlardı.

Mantare pizişki adı verilen hekimlik çeşidi Avesta'dan pasajlar okuyarak hastaları tedavi etme olayıdır⁴¹. Psikolojik tedavilerle alakalı olan bu hekimlik türü aynı zamanda *revan pizişk* şeklinde de adlandırılmıştır. Bu tedavi yönteminde, insanların düşüncelerinin düzelmesiyle sağlıklı bir ruha kavuşacakları ve sağlıklı bir ruha kavuşanların da sağlıklı bir vücuda sahip olacaklarına inanılmıştır. *Zeraster*, kendisini *mantare pizişk* olarak adlandırmıştır. Bu sınıftaki hekimler, söylemiş oldukları ilahiler ve çaldıkları çalgılar sayesinde sinir sistemi bozuk ve psikolojisi bozulmuş kimselerin ruh dinginliğine kavuşabilmeleri amacıyla manevi bir terapi ile onları iyileştirmeye çalışırlardı. Doktorluk hizmeti veren tabipler eğer tedavi sırasında kutsal kitaplardan şifa ile ilgili ayetler ve tılsımlar okuyorlarsa, bu en makbul tedavi şekli olarak kabul ediliyordu.

Hekimlerin sahip olmaları gereken özellikler *Dinkert*'in *Husparem* bölümünde detaylı bir şekilde anlatılmıştır⁴². Buna göre doktorlar genellikle soylu aileler arasından seçilirdi. İyi bir eğitime tabi tutulmaları gerekmektedir. Hekimler mesleklerinde tecrübeli olmalı, hastalara karşı sakin ve sabırlı davranmalıydı. Ücretli olarak tedavi hizmeti veren hekimlerin özellikle bu işle uğraşırken başka uğraşlarını bir kenara bırakması gerekiyordu. Genel olarak doktorların kendileri hastaların ayağına giderdi. Bu konuda hekimlerin vazifeleri ile ilgili bir takım kanunlar bulunmaktaydı. Buna göre eğer birisi öğlen vakti hastalanmışsa hekimin akşamüzeri hastanın yanına yetişmesi gerekmektedir. Eğer ikinci vakti hastalanmışsa hekimin yatsı vakti hastanın başucunda olması gerekirdi. Eğer hasta akşamüzeri hastalanmış ise hekimin ertesi günü sabah hastanın yanına gitme sorumluluğu bulunmaktaydı.

⁴⁰ Kristensen 1368, s.552; Siraceddini 1389, s.14; Necmâbâdî 1371, s.258; Hodâdâdîan (Trs), s.175.

⁴¹ Zargeran 2012, s. 5; Hodâdâdîan (Trs), s. 179, 182; Şahrvinî 1381, s. 77; Renckeş 1390, s. 39; Siraceddini 1389, s. 15.

⁴² Kristensen 1368, s. 552; Necmâbâdî 1371, s. 264, 265; Rızâpûr 1386, s. 16.

Erken Ortaçağ İran Tıbbının Ortaya Çıkışı ve Hekim Sınıfı

M.S. III. yüzyıldan itibaren İranlılar; gerçekleştirmiş oldukları yoğun savaşlardan dolayı ortaya çıkan hastalıklarla mücadele etmek, şehirlerde yaşayan insan ve hayvan varlıklarını salgın hastalıklara karşı korumak amacıyla önemli tıbbi çalışmalar ortaya koymuşlardır⁴³. Bu döneme kadar İran toprakları üzerinde tıp okulları ve hastanelerin kurulmasından önce sağlık kurumu olarak sadece tapınaklar hizmet vermektedir. Bitkisel ilaçlar ve tılsımların hazırlanması tapınak bünyesinde gerçekleştirilirdi. Bu tılsımların birçoğu tedavilerin yanında dinsel ayinler ve törenlerde de kullanılmaktaydı. Avesta'nın vermiş olduğu tıbbi malumatlar din adamlarının önemli düzeyde tıbbi birikime sahip olduklarını göstermektedir⁴⁴. Din adamlarının gerçekleştirmiş oldukları tedaviler, ilahi tılsımlar sayesinde şifa bulma olarak algılanıyordu. İnsanlar bitkisel ilaçlara kutsal bitkiler gözüyle bakmaktaydılar. Zamanla Erken Ortaçağlarda İran'da din adamları sınıfı içerisinde önemli bir hekim sınıfı ortaya çıkmıştır. Din adamları sınıfının reisi aynı zamanda tapınak hekimlerinin reisi sayılırdı. Bundan dolayı saray tarafından kendisine “bedensel ve ruhsal hastalıkların uzmanı” anlamında *zertēsterutum* adı verilmişti⁴⁵. Toplum içerisinde en çok kabul gören hekimler din adamı olan hekimlerdi. Bunlar tedavilerinde kutsal metinlerden tılsımlı sözler okuyarak hastalarını tedavi ettikleri için insanlar üzerinde psikolojik bir rahatlama meydana getirmekteydiler⁴⁶. Bundan dolayı insanlar din adamı olan hekimleri daha çok tercih etmekteydiler ve bunlara "kutsal hekimler" gözüyle bakarlardı. Tapınaklar halkın hediye ve bağışta bulunduğu yerler olmaları hasebiyle bu yerlerin doğal olarak ekonomik yönden sıkıntıları bulunmazdı⁴⁷. Bundan dolayı din adamı olan hekimler halkın tapınaklara olan bağlılıklarını canlı tutmak amacıyla onları ücretsiz olarak tedavi ederlerdi.

Sâsânîler döneminde modern tıbbi çalışmalar yapılması için ilk faaliyeti başlatan *I. Erdeşir* (M.S.224-240)'dir. Bu hükümdarın veziri olan *Kirdar*, dönemin önemli hekimlerindendir⁴⁸. *I. Erdeşir*; *Kirdar*'ın başında bulunduğu ilmi bir heyete, hekimlik ilmiyle ilgili kitapların bulunarak incelenmesi yönünde

⁴³ Nefisî 1331, s. 15, 289; İranlıların amansız düşmanları olan Roma ve Bizans'a karşı vermiş olduğu asırlık savaşlar için bkz. Rawlinson 2002, s. 570; Meşkür 1366, s. 80; Sykes 1915, I, s. 426; Brossius 2006, s. 142. Salgın hastalıkların sonuçlarıyla ilgili olarak bkz. Hakikat 1362, s. 68; Zerrinkoob 1383, s. 161; Furon 1943, s. 102.

⁴⁴ Larijani ve Zahedi 2006, s. 12.

⁴⁵ Necmâbâdî 1371, s. 264. Aynı zamanda bu tabir sadece ruhsal hastalıkların tedavisi ile uğraşan hekim sınıfının reisine verilen isimdir. Bkz. Kristensen 1368, s. 552.

⁴⁶ Kristensen 1368, s. 550vd.

⁴⁷ Girişmen 1336, s. 318.

⁴⁸ İbnü'l-Belhî 2008, s. 61. Farklı bilgilerle ilgili bkz. Mes'ûdî 2004, s. 142.

talimat vermiştir⁴⁹. Bu dönemde İran'ın, Çin ve Hindistan ile önemli bir botanik ticareti mevcuttu. Bu durum farmakoloji alanında çok çeşitli çalışmaların yapılmasına imkan tanımıştır. I. Erdeşir; Roma, Hindistan gibi ülkelere ve Mezopotamya'nın farklı şehirlerine tıbbi araştırmalar gerçekleştirmeleri amacıyla hekimler göndermiştir⁵⁰. Bu dönemde bilimsel anlamda önemli bir hekim sınıfı ortaya çıkmıştır. Arapların *hekim* adını verdikleri doktorlara, İranlılar *bedhakhş* adını vermişlerdir. Bu kavram kaynağını Avesta'dan almıştır. Avesta hekimler için *baisheza* veya *bişezu* tabirlerini kullanmıştır⁵¹. Bu kavramlar Orta Farsçayla *bedhakhş* şeklinde ifade edilmiş ve günümüze *pizişk* şeklinde gelmiştir. Hekim sınıfın ortaya çıkmasında I. Erdeşir ve varislerinin tıbbi çalışmalar üzerine yoğunlaşmalarının büyük bir etkisi vardır. I. Erdeşir soylular sınıfını dört kısma ayırmış ve bu sınıflardan bir tanesini hekimler ve *debir* adı verilen idareciler oluşturmuştur. I. Erdeşir'in iki haftada bir hekimlerin de aralarında bulunduğu bilim adamlarıyla toplantı yaptığı; yeni kuracağı şehirlerin tespiti için hekimlerden yardım aldığı İslam kaynakları tarafından rivayet edilmiştir⁵².

Hekimlerin oluşturmuş olduğu sınıf *drustbadh* (durustbez) adıyla ifade edilmiştir. Bu kavram Avesta'nın *Dinkert* bölümünde geçmekle beraber, sıhhat ve selamet anlamında kullanılan *duruva* kelimesinden türetilmiştir. Bu sınıfın başındaki başhekime *arran drustbadh* adı verilirdi. Bu kişi sarayda sağlık bakanı olarak görev yapmaktaydı. Sağlık bakanı hükümdara ülkenin sağlık durumu, ambarlardaki hayvanların sağlığı, tıp okulları ve hastanelerin işleyişi ile ilgili raporlar sunardı. Ülkede sağlıkla ilgili çalışmalar aksadığında ve salgın hastalıklar ortaya çıktığında, sağlık bakanını kötü günler beklerdi⁵³.

I. Erdeşir'den sonra oğlu I. Şapur (M.S.240-272), bazı Yunanlı hekimleri İran'a davet etmiştir. Bu hükümdar, *Cündişapur*⁵⁴ şehrini yeniden inşa ederek; bu şehri tıp çalışmalarının merkezi haline getirmiştir. Bu şehirde büyük bir tıp okulu kurmuştur. Cündişapur okulu, zamanla büyük bir hastane ve kütüphaneye sahip modern bir üniversite haline gelmiştir⁵⁵. Böylece İran'da tıp biliminin ilerlemesi I. Şapur'un iktidarı döneminden itibaren hızlanmıştır⁵⁶. I. Şapur'un;

⁴⁹ Makdisî 1374, s. 511.

⁵⁰ Siraceddinî 1389, s. 16.

⁵¹ Rıza 1376, s. 12; Ferruhmend 1384, s. 9; Frye 2000, s. 143; Hodâdâdîan (Trs), s. 165; Şahrvinî 1381, s. 102.

⁵² İbnü'l-Belhî 2008, s. 62. Ayrıca bkz. Kristensen 1368, s. 150; Yarmohammadi 2012, s. 93.

⁵³ Nefisî 1331, s. 266; Kristensen 1368, s. 523; Gafûrî 1391, s. 21.

⁵⁴ Bu şehirle ilgili olarak bkz. Hamevî 1977, II, s. 170, 171. Farklı bilgiler için bkz. Uslu 1993, s. 117; Johna 2003, s. 627; Khan 2010, s. 107.

⁵⁵ Şahrvinî 1381, s. 57vd, 69; Khan 2010, s. 107; Siraceddinî 1389, s. 15.

⁵⁶ Makdisî 1374, s. 511.

Romalı eşine hizmet etmek amacıyla Cündişapur'a Yunanlı hekimleri davet ettiği ve buraya gelen Yunan hekimlerin *Hipokrates*'in tedavi usulünü İran'a taşıdıkları rivayet edilmektedir⁵⁷. *el-Kıftî*, Cündişapur şehrinin tıbbi açıdan önemiyle ilgili şu bilgilere yer vermiştir: “*Sâbur b. Erdeşir, Suriye ülkesini ele geçirip Antakya'yı fethedince, Roma kralı Filips Kayser'le antlaşma yaptı ve ondan ikisinin de kabul ettiği bir şey karşılığında kızını kendisiyle evlendirmesini talep etti. Kayser, bu teklifi kabul etti; anılan kral, gelin yanına taşınmadan önce, ona, Kostantiniyye biçiminde bir şehir yaptırdı. Hükümdar, Kayser'in kızını buraya getirdiğinde, memleketi halkından her sınıftan ihtiyaç duyacağı insanlar da onunla birlikte getirildi, bu esnada onunla birlikte faziletli doktorlar da taşındı. Buraya yerleştikten sonra, buranın halkından bazı gençleri eğitmeye başladılar. Böylece ilim alanında durumları güçlendi ve arttı, bu arada memleketlerinin yapısı gereğince ilaç kanunlarını düzenlemeye başladılar. Öyle ki, üstünlükler konusunda öne çıktılar; bir grup insan onların ilaçlarını ve Yunanlılarla Hindistanlılardan almış oldukları yöntemlerini tercih etmeye koyuldu. Zira onlar her zümrenin iyi taraflarını aldılar, kendilerinin de ortaya koyduğu şeyleri ona kattılar; böylece bu uğurda içinde her iyiyi (güzel şeyi) topladıkları dosyalar, kanunlar ve kitaplar hazırladılar. Öyle ki, Kısra'nın hükümdarlığının yirminci yılında kralın buyruğu ile Cündisâbur tabipleri toplandılar, birbirlerine sorular sordular ve cevaplar verdiler ve bunlar kayda geçirildi. Bu meşhur bir olaydı; bu esnada meclisin katılanları, Cibril b. Derstâbâz -zira o, Kısra'nın tabibiydi-, en-Nânî es-Sufistâî ve arkadaşları, Yuhannâ ve tabiplerden oluşan bir gruptan meydana geliyordu. Aralarında meseleler ve tanıtımlar geçti; okuyucu bunları okuduğunda, iyiliklerini ve ilimlerinin parlaklığını kavrar...”⁵⁸. İslam Dünyasındaki tıbbi faaliyetlerle Yunan tıbbı arasındaki ilişki kaynağını Sâsânîler döneminden almaktadır. Cündişapur tıp okulu, Yunan, İran ve Hint tıbbının bileşimi olarak İslam dünyasında kozmopolit bir atmosfer oluşturmuştur⁵⁹.*

Sâsânîlerin Romalılarla imzalamış oldukları bazı anlaşmaların maddeleri bilim adamlarının İran toprakları üzerinde hizmet vermeleriyle ilgilidir. Sâsânî hükümdarı *II. Şapur*⁶⁰ (309-379), Nisibis savaşının ardından Roma imparatoru *Iovianus*'tan (363-364) Romalıların elinde bulunan *Edessa* (Urfa) şehri okullarında görev yapan bilim adamlarından önemli bir topluluğu Sâsânîlerin

⁵⁷ Ebu'l Ferec 1999, 131.

⁵⁸ Kıftî 1908, 133.

⁵⁹ Khan 2010, s. 107; Azizi 2008, s. 23.

⁶⁰ Bu hükümdarla ilgili bilgiler için bkz. Ya'kûbî 1382, s. 198; Tâberî 1982, s. 209; Girişmen 1336, s. 297.

elinde bulunan *Nisibis* bilim okullarına göndermesini talep etmiştir⁶¹. Anlaşma gereği Edessa'dan ayrılan hekimler "Hipokrat tıbbı"na ait el yazmalarını Nisibis okullarına taşımışlardır. Buraya gelen hekimler putperest olarak gördükleri Babil tıbbına ait verileri ve el yazmalarını dışlamışlardır. Nisibis'te ortaya çıkarılan bu entelektüel birikim daha sonraları İran başkenti *Medâ'in* ve önemli bilim merkezi olan Cündişapur'a taşınmıştır. Bu çalışmalara rağmen II. Şapur; Romalılarla yaptığı uzun savaşlardan dolayı Romalı hekimlere güvenmiyor ve tedavi olmak için Hindistan'dan hekim getiriyordu⁶². Bunun yanında İranlılar ilk defa II. Şapur döneminde yaşlılar için bir huzurevi inşa etmişlerdir⁶³.

M.S. IV. yüzyıldan itibaren İran ve Irak toprakları Hristiyanların akınına uğramıştır⁶⁴. Özellikle İranlıların egemen oldukları Irak toprakları üzerinde Hristiyanlara ait çok sayıda kilise açılmıştır. Aynı zamanda iyi bir hekim olan Süryani rahipler bu kiliselerde tıbbi çalışmalar yürütmeye başlamışlardır. Zamanla İran ülkesinde tıp ve felsefe çalışmaları Süryanilerin kontrolü altına girmeye başlamıştır⁶⁵. Süryaniler, Yunan tıbbının Mezopotamya ve İran topraklarına taşınmasında öncülük etmişlerdir⁶⁶. Hem tıp okulları ve hem de kiliselerde faaliyet gösteren rahipler insanları tedavi etmeyi dinlerini yayma noktasında kullanmak istemişlerdir. Kiliselerin, tıp okullarıyla irtibatlı olarak hizmet vermeleri ve modern yöntemler takip etmeleri; İranlıların, Mazdeist tapınaklarında uyguladıkları klasik tedavi yöntemlerinin zamanla etkisini yitirmesine neden olmuştur⁶⁷. Bununla beraber kilise ve manastırların bünyesinde, tıp eğitimi veren okullar açılmaya başlanmıştır. Burada rahipler eski Yunan, Mısır ve Roma'ya ait tıp kitaplarının Süryancaya çevrilmesi ile meşgul olmuşlardır⁶⁸. Bunun için manastırlarda çeviri işleriyle uğraşacak kimselerin yetiştirilmesi eğitim öğretim faaliyetlerinin önünü açmıştır. Toplum içerisinde tedaviye muhtaç olan kimselerin kiliselere yönelmeleri, zamanla buralarda tedavi hizmeti veren sağlık odalarının kurulmasına vesile olmuştur. Bu anlamda Süryanilerin İran tıbbının gelişimi üzerinde çok önemli görevleri olmuştur⁶⁹. Yetenekli Hristiyan doktorlar İran hükümdarlarının dikkatini çekmiş ve bu kimseler sarayda bile görev almaya başlamışlardır⁷⁰.

⁶¹ Necmâbâdî 1371, s. 249; Johna 2003, s. 627; Khan 2010, s. 107.

⁶² Se'âlebî 1995: 339.

⁶³ Şahrîvîni 1381, s. 78.

⁶⁴ Necmâbâdî 1371, s. 264.

⁶⁵ Greatrex 2003, s. 78vd; Dehekî (Trs), s. 32.

⁶⁶ Ebu'l Ferec 1999, 131; Şar 1989, s. 224.

⁶⁷ Greatrex 2003, s. 80.

⁶⁸ Bayat 2010, s. 206.

⁶⁹ Çetinkaya 2007, s. 68vd.

⁷⁰ Greatrex 2003, s. 80, 81, 82.

Zamanla hekim sınıfı içerisinde farklı hiyerarşik yapılar ortaya çıkmıştır. Mesela göz hastalıklarının tedavisi ile ilgilenen hekimler için *kehâl* tabiri kullanılmıştır⁷¹. Erken Ortaçağ İran sarayında hükümdarların sağlık, sıhhat ve afiyetiyle ilgilenen doktorlar bulunmaktaydı. Özellikle sarayda görev yapan memurların; çok sık olarak taht kavgaları veya hanedan içi çekişmelerde hükümdarların su, şarap ve yemeklerine zehir koymalarını önlemek için görev yapan kontrol memurları vardı. Yemeklerin zehirli olup olmadıklarını çok farklı tekniklerle kontrol eden bu görevliler ileri düzeyde sağlık ve tıp bilgisine sahip olurlardı. Bu memurların başında bulunan hekime yeme içme doktoru anlamında *badhashkvar* (pizişhar) adı verilirdi⁷². Tıp okullarından mezun olan hekimler askeri tıp, veteriner tıp, sıhhi hekimlik şeklinde farklı alanlarda görevlendirilmeye başlanmıştır⁷³. Hekim sınıfı içerisinde kendisini ispatlamış olanlar genelde devlet sarayı, eyalet sarayları ve şehir merkezlerinde görev yaparlardı ve halkın genel sağlığını koruma amaçlı çalışırlardı⁷⁴. Bunların görevi önleyici hekimlik anlamında, halkı umumi hastalıklardan ve salgınlardan korumayı amaçlamaktadır. Birinci sınıf hekimler kesinlikle soylu sınıfına mensup kimseler arasından seçilirdi. Bununla beraber Erken Ortaçağ İran sarayında görev yapan hekimler belirli bir dönemden sonra çoğunluk olarak Hristiyanlardan oluşmaya başlamıştır⁷⁵. Soylu sınıfına mensup hekimler özel mahkemelerde yargılanırlardı. İkinci sınıfa mensup hekimler de yine devlet ve eyaletlere bağlı kurumlarında, okullarda, hastanelerde, tapınaklarda veya kendi bürolarında görev yaparlardı.

İnsan sağlığının yanında hayvan sağlığı da önem arz etmekteydi. Sosyal yaşamda kendilerinden sık bir şekilde istifade edilen hayvanlar için de önemli tedavi yöntemleri düşünülmüştür⁷⁶. Özellikle savaş atları, tarımda kullanılan öküzler ve küçükbaş hayvan sürülerinin sağlığı, ekonomik olarak büyük ehemmiyete haizdi. Bunun yanında insanlarla iç içe yaşayan kedi, köpek gibi evcil hayvanların tedavileri de önemli bir yere sahipti. Bununla beraber Sâsânî sarayının ve ordusunun ambar ve envanterlerinde bulunan binlerce hayvanın sağlığından sorumlu önemli bir veteriner sınıfı vardı. Genel olarak adlarına *dam pizişk* adı verilen bu sınıfın içerisinde en muteber olanlar ordu içerisinde görev yapan ve orduda bulunan hayvanların sağlığıyla ilgilenen veteriner subaylardı⁷⁷.

⁷¹ Necmâbâdî 1371, s. 264.

⁷² Nefisî 1331, s. 284.

⁷³ Renckeş 1390, s. 42.

⁷⁴ Necmâbâdî 1371, s. 264.

⁷⁵ Kristensen 1368, s. 523.

⁷⁶ Hodâdâdîan (Trs), s. 165, 188.

⁷⁷ Şahrvinî 1381, s. 77.

Bundan dolayı İran ordusunda da subaylardan oluşan önemli bir veteriner hekim bölüğü bulunmaktaydı. Orduya ait ahırlarda çok sayıda hayvan sürüsü vardı. Bu hayvan sürüleri, uzun seferler sırasında orduyla beraber götürülerek askerlerin iâşesi temin edilirdi⁷⁸. Bundan dolayı bu sürüler sürekli olarak veteriner hekimlerin gözetimi altında olurlardı. Veteriner hekimlerin oluşturmuş olduğu bölüğe *stor bezakhsh* (astar pizişk) adı verilmekteydi⁷⁹. Dini metinlerden *Vendidad*'ın belirttiğine göre bu hekimler, sadece *kard pizişk* adı verilen hekim sınıfı içerisinde seçilmekte ve yapmış oldukları hizmete karşılık inek, koyun, deve ve köpek gibi hayvanları ücret olarak almaktaydılar⁸⁰.

Erken Ortaçağ İran'da *I. Hüsrev* (531-579) tarafından Sâsânî sarayında hekimlerden oluşan dört kişilik bir tıp komisyonu kurulmuştur⁸¹. Bu komisyon üyelerinden bir tanesi aynı zamanda hekim sınıfının reisiydi⁸². Tıp komisyonun yaptığı toplantılarda tıp okulunda okutulan ders notlarından, yabancı tıbbi kitapların eski Farsçaya tercümesine; hastalıkla ilgili konulardan, insanların tedavisine kadar birçok konu görüşülür ve problemler halledilmeye çalışılırdı⁸³. Bu hükümdar yabancı ülkelere mensup çok kıymetli hekimleri ve tıp kitaplarını kendi ülkesine kazandırmıştır⁸⁴. *Se'âlebî*, *I. Hüsrev*'in sarayında Romalı, Hintli ve İranlılardan oluşan yüz yirmi tane hekimin bulunduğunu rivayet etmektedir⁸⁵. *el-Kıftî*, bu dönemde İran'da görev yapan hekimlerin diğer bütün milletlerin hekimlerinden daha bilgili ve görgülü olduklarını ifade etmektedir. Bunun sebebini de "*onların kendi bilgi ve görgülerine, diğer milletlerin bilgi ve görgülerini eklediklerinden dolayı saygın bir konuma geldikleri*" şeklinde izah etmektedir⁸⁶. Bundan dolayı civar ülkelerdeki birçok insan bu okulun hekimlerinde tedavi olmak için İran'a gelmekteydiler⁸⁷.

Sâsânîler döneminde doktorların aldıkları ücretler, Persler döneminde konulan kanunlara göre belirlenmiştir. *Zened*'in *Husparem Nesek* bölümünde doktorların devletten aldıkları maaş ve hastaları tedavi etmeleri karşılığında onlardan aldıkları ücretlerle ilgili bazı örnekler bulunmaktadır⁸⁸. Doktorlar hastalarından tedavi ücreti olarak kaliteli gıda maddeleri, pahalı ve güzel

⁷⁸ Rıza 1376, s. 13; Nefisî 1331, s. 281; Daryae 2009, s. 54.

⁷⁹ Nefisî 1331, s. 289; Nicolle 1996, s. 14; Necmâbâdî 1371, s. 263.

⁸⁰ Hodâdâdîan (Trs), s. 188; Rızâpûr 1386, s. 16.

⁸¹ Necmâbâdî 1371, s. 273; Rawlinson 2002, s. 588; Hakikat 1362, s. 61.

⁸² Kristensen 1368, s. 523; Nefisî 1331, s. 266.

⁸³ Reisneya (Trs), s. 703.

⁸⁴ Necmâbâdî 1371, s. 273.

⁸⁵ Se'âlebî 1955, s. 306.

⁸⁶ Kıftî 1908, 133.

⁸⁷ Renkeş 1390, s. 38.

⁸⁸ Yarmohammadi 2012, s. 92; Hodâdâdîan (Trs), s. 185, 187.

elbiseler, hızlı koşan atlar almaktaydılar. Bununla beraber yaptıkları tedavi ücreti karşılığı olarak altın ve gümüş sikke de talep edebilirlerdi. Ayrıca *Vendidad*; bir doktorun alabileceği ücretler arasında eşek, inek, at, deve gibi hayvanları saymaktadır. Hekimlerin tedavi ettikleri hastanın sağlık durumunun ağırlığına göre ücret talep etme hakları bulunmaktaydı. Hekimler hastaları için uygulamış oldukları tedavilerde kullanmış oldukları bitkisel ilaçların ücretlerini ayrıca alırlardı. Bununla beraber Erken Ortaçağ İran'da serbest olarak çalışan hekimler maaş almazlar, sadece yapmış oldukları tedaviler karşılığında ücret alırlardı⁸⁹. Devlete bağlı çalışan hekimler görev yaptıkları yerin en büyük mülki amirinden maaşlarını alırlardı. Persler döneminde düzenlenen bu uygulamaya göre eğer doktorlar köyde görev yapıyorsa köy *dihkan*⁹⁰ndan, şehirde görev yapıyorsa *şehrdar*⁹¹dan, eyalette görev yapıyorsa *satrap*⁹²tan, sarayda görev yapıyorsa ücretini hükümdardan alırdı. Bağımsız olarak görev yapan hekimler ise tedavi ücretini, hastanın mensubu olduğu ailenin reisinden alırlardı. Tedavi amacıyla bir eve giden hekimin; yeme, içme ve barınma ihtiyaçları hasta sahibi tarafından karşılanmak zorundaydı. Eğer hekimin gittiği yer uzak bir yer ise hasta sahibi hekim için kalabileceği temiz bir yer hazırlamak zorundaydı. Erken Ortaçağ İran'da görev yapan doktorlar, eğer bir malikâne sahibini tedavi eder onun sağlığına kavuşmasına yardımcı olurlarsa tedavi ücreti olarak bir adet küçükbaş hayvan alırlardı. Eğer doktor, arazi sahibi bir soyluyu tedavi ederse ondan bir adet büyükbaş hayvanı ücret olarak alırdı. Tedavi edilerek sağlığına kavuşturulan kişi şayet bir vali veya satrap olursa alacağı ödül bir at tarafından çekilen dört tekerlekli bir araba olurdu ve bu alabileceği en yüksek ücret sayılırdı⁹³. Bir hekim *kedbanu*⁹⁴ adı verilen bir bayanı sağlığına kavuşturursa alacağı ödül bir katır olurdu. Bir hekim köy sahibi bir soylunun eşini tedavi ederse bir inek, şayet bir *dih*saların⁹⁵ eşini tedavi ederse kendisine bir kısrak, şayet bir valinin eşini tedavi ederse kendisine dişi bir deve verilirdi⁹⁶.

⁸⁹ Hodâdâdîan (Trs), s. 187.

⁹⁰ Erken Ortaçağ İran toprakları üzerindeki köylü sınıfının yöneticilerine verilen isimdir. Bkz. Kristensen 1368, s. 169; Girişmen 1336, s. 313.

⁹¹ Erken Ortaçağ İran ülkesinde eyaletlere bağlı *şehristan* adı verilen şehirlerin idarecilerine verilen isimdir. Bkz. Ya'kûbî 1382, I, s. 219.

⁹² Persler, ülkelerini çok sayıda ekonomik eyalete bölmüşler ve bu eyaletlere *ksatrapa* adını vermişlerdir. Sonraki dönemlerde bu kavram *satrap* şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Hakikat 1362, s. 65.

⁹³ Rızâpûr 1386, s. 16; Hodâdâdîan (Trs), s. 186.

⁹⁴ İslam öncesi İran toplumunda şehirlerde yaşayan vatandaş veya soyluların birinci eşlerine verilen isimdi. Bkz. Kristensen 1368, s. 433.

⁹⁵ İran'da şehirlere bağlı *dih* adı verilen köy tipi yerleşim yerlerinin yöneticilerine verilen isimdir. Bkz. Meşkûr 1366, s. 105, Kristensen 1368, s. 205.

⁹⁶ Rızâpûr 1386, s. 16; Hodâdâdîan (Trs), s. 187.

Sâsânî ülkesinde yeni bir şehir kurulacağı zaman mutlaka hekimlerin görüşü alınmaktaydı. Hekimler genel olarak Sâsânî devleti için havası, suyu ve iklimi en müsait bölge olarak Babil topraklarını ve Babil toprakları üzerinde de Medâ'in arazisini uygun görmüşlerdir⁹⁷. Avesta'ya ait bölümlerden birisi olan *Husparem*'in nüshalarından bazılarında, doktorluk mesleğine sahip olan insanlar için diplomalar verilmesi gerektiğinden bahsetmektedir⁹⁸. Bu diploma günümüzdeki Hipokrat yeminine benzer bir ahitnameydi. Bu belgeyi almaya hak kazanan hekimlerin insan vücudunu iyi bilmeleri, hastalıkların teşhisini iyi koymaları gerekmektedir. Kendisine müracaat edilen hekimin diplomasının olup olmadığının hasta tarafından bilinmesi gerekirdi. Toplumda, hastalıkları önlemek ve halkı hastalıklardan korumak amacıyla önleyici hekimlik yapanların dışında; sadece insanları tedavi etmek amacıyla görev yapanlara, beden doktoru anlamında *ten pizişk* adı verilmekteydi⁹⁹. Bu doktorlar ruhsal hastalıkların dışında sadece bedensel anlamda tedaviye ihtiyaç duyan insanların sağlık problemleri ile ilgilenmekteydiler¹⁰⁰.

Erken Ortaçağ İran sarayında görev yapan devlet adamları arasında önemli hekimler bulunmaktaydı. Bunların en meşhuru I. Hüsrev dönemi devlet adamlarından *Buzurgmihr*¹⁰¹'dir. Kendisi, Sâsânîler döneminin "Lokman Hekimi" olarak adlandırılmıştır. I. Hüsrev'in çok başarılı bir devlet adamı olmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu hekimin idam edilmeden önceki son sözü kanunlara olan bağlılığıyla ilgilidir. Yüksek ikna gücü, derin bilgi birikimi ve büyük ruhi olgunluğa sahip olan bu vezire; Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev saygı göstermiş ve ülkesinin idaresi noktasında birçok işi kendisine bırakmıştır. *I. Hüsrev*; felsefe, astronomi ve tıpla alakalı bilimsel toplantıları bu bilge vezirin gözetiminde düzenlerdi¹⁰². Sâsânîler döneminde yeni bir felsefi akımla ortaya çıkan ve insanları kendi felsefesine davet eden *Mani*'nin de önemli bir hekim olduğu söylenmektedir. Bu kişi, daha çok psikolojik rahatsızlığı olan hastalara yönelik uygulamış olduğu hipnoz tedavisinde, çok başarılı yöntemler ortaya koymuştur. Bundan dolayı Mani, hipnozla tedavi yönteminin başarılı temsilcilerinden birisi olarak kabul edilir. İranlılar psikolojik tedavilerde genelde müziği kullanırlardı. Hipnoz tedavisinin vazgeçilmezlerinden birisi müzikli tedaviydi. Müzikli ve hipnotizmalı tedavi yöntemi *mantere pizişki* adı

⁹⁷ Ya'kûbî 1382, s. 218.

⁹⁸ Necmâbâdî 1371, s. 264, 266.

⁹⁹ Habib 2007, s. 3.

¹⁰⁰ Elgood 2010, s. 12.

¹⁰¹ Meşkür 1366, s. 105; Necmâbâdî 1371, s. 266. Bu hekim *II. Hüsrev*'in muhalifiydi ve onun saltanatı döneminde idam edildi. Bkz. Mes'ûdî 2004, s. 168, 169.

¹⁰² Mes'ûdî 2004, s. 169; İbnü'l-Belhi 2008, s. 93; Hakikat 1362, s. 61; Necmâbâdî 1371, s. 277. Bu kişinin ünü İslam sonrası dönemde de devam etmiştir. Bkz. Meşkür 1366, s. 105.

verilen hekimlik sınıfının uygulamış olduğu bir tedavi yöntemiymiş¹⁰³. Antik dönem eserlerinden *Bundahiş* müzikli tedavi yöntemlerinden bahsetmektedir. Bunun yanında antik İranlılar su, toprak ve güzel kokuyu da fiziksel ve psikolojik hastalıkların tedavisinde kullanmaktaydılar.

Diğer önemli bir hekim ise yine I. Hüsrev döneminin önemli devlet adamlarından olan *Berzeveyh*'tir¹⁰⁴. I. Hüsrev'in *Berzeveyh*'i bu göreve seçmesinin iki önemli sebebi vardı; birincisi tıp ilminde büyük bir dehaya sahipti ve ikinci olarak da Hint dilini çok iyi biliyordu. Bu hekim Sâsânî sarayında oluşturulmuş tıp konseyinin üyelerinden birisiydi¹⁰⁵. *Berzeveyh*, bir ara I. Hüsrev tarafından *arran durustbez* olarak atanmış ve tıp konseyinin başına getirilmiştir¹⁰⁶. *Berzeveyh*, I. Hüsrev'in kendisi için oluşturmuş olduğu bir bilim heyetiyle beraber Hindistan'a giderek; bu ülkenin ilaç yapımında kullanılan şifalı bitkileri ve tıbbi zenginliklerinin birçoğunu İran ülkesine aktarmıştır¹⁰⁷. *Berzeveyh*'in Sanskritçe yazılmış tıbbi eserleri getirmesi; İran bilimine, tıbbına ve farmakolojik çalışmalarına zenginlik bahşetmiş¹⁰⁸, *Berzeveyh*'in Hindistan'dan getirdiği *Sirk* adlı bir tıp kitabı İslam sonrası dönemde *Abdullah b. Ali ed-Dendâni* tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir¹⁰⁹. *Berzeveyh*; Hindistan'a yapmış olduğu ziyaretten sonra ilaç biliminden, edebi literatüre, tıptan, oyun kültürüne kadar birçok medeni unsurun İran kültür ve medeniyetine kazandırılmasına öncülük etmiştir. Bundan dolayı *Berzeveyh*'in Hindistan'a yapmış olduğu bu sefer, kültür ve medeniyet seferi olarak adlandırılmıştır¹¹⁰. Sâsânî ülkesindeki bilimsel okullarda tıp ilmi ilk olarak Yunan diliyle yapılmaktaydı. Fakat antik Yunan tıbbına ait eserlerin *Süryanca*ya çevrilmesinden sonra okullardaki bilim dili *Süryanca* oldu. Uzun bir süre tıp ilmi bu dille okutulmaya devam etti fakat I. Hüsrev ile beraber *Süryanca* yerini *Pehlevî*'ye bıraktı¹¹¹. Çünkü bu dönemde tıbbi çalışmaların birçoğu orta Farsçaya kazandırılmıştı.

¹⁰³ Renckeş 1390, s. 41, 44.

¹⁰⁴ Gafûrî 1391, s. 21; Renckeş 1390, s. 41.

¹⁰⁵ Necmâbâdî 1371, s. 273.

¹⁰⁶ Gafûrî 1391, s. 21.

¹⁰⁷ Se'âlebî 1955, s. 406vd; Ferruhmend 1384, s. 9; Dehekî (Trs), s. 33; Maslahîşâd 1389, s. 107.

¹⁰⁸ Se'âlebî 1955, 406vd; Dehekî (Trs), s. 33. Hekim Berzeveyh'in İran kültür ve medeniyetine katkılarıyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Kristensen 1368, s. 561; Necmâbâdî 1371, s. 273; Reisneya (Trs), s. 692; Meri 2006, s. 346.

¹⁰⁹ Gafûrî 1391, s. 22.

¹¹⁰ Necmâbâdî 1371, s. 273. Bazı kaynaklar bu oyunu Hindistan'dan Buzurgmihr'in getirdiğini de rivayet ederler. Bkz. Se'âlebî 1955, 403.

¹¹¹ Ferruhmend 1384, s. 10, 11; Khan 2010, s. 108.

I. Hüsrev dönemi İran'ının en önemli hekimlerinden bir diğeri de *Beyadık*'tır. Bu hekim I. Hüsrev'in İran'a davet etmiş olduğu Hindistanlı hekimlerden bir tanesidir. Kendisinin daveti üzerine çok sayıda Hintli hekim İran topraklarına gelerek yerleşmiştir¹¹². Bu hekim yine I. Hüsrev'in kurmuş olduğu tıp konseyinin dört üyesinden bir tanesiydi. *Beyadık*'ın konseydeki görevi, tıp bilimiyle ilgili okutulacak derslerin notlarını hazırlamaktı. İran sarayında ve tıp okullarında okutulan derslerin müfredatını, ders notlarını hazırlamada birinci derecede görevli hekim kendisiydi. İran sarayında da günlük olarak dersler veren bu hekim, sosyal yaşamda sağlıklı kalabilmek için önleyici hekimlik görevi icabı, günlük hayatta dikkat edilmesi gereken kurallarla ilgili dersler verirdi. Kendisinin yine bu çerçevede yazmış olduğu *Adabu el-Me'kûl ve'l-Meşrûb* adıyla "Yeme ve İçme Adabı" anlamına gelen kitabı meşhurdur¹¹³. Sâsânîler dönemine ait bazı bitkisel ilaçların isimlerinin Hintçe olması, bu dönemde İran'da görev yapan Hintli hekimlerle alakalıdır. Genelde yeni üretilen bitkisel ilaçlar, o ilacı üreten hekimlerin isimleriyle anılmaktaydı. Bu isimler arasında dikkat çekenleri *Helile*, *Biş* ve *Balatur*'dur¹¹⁴.

İran tıbbının yetiştirmiş olduğu önemli hekimlerden biri de *Hordad Berzeyn*'dir. Bu hekim, Sâsânî hükümdarı *II. Hüsrev* (590-628) döneminin meşhur hekimlerinden birisiydi ve kendisi iç hastalıkları uzmanıydı. Çin hükümdarının bu hekimi, kızının tedavisi için ülkesine çağırdığı söylenmektedir. Sürekli kalp çarpıntısıyla strese giren Çin hükümdarının kızı, *Hordad Berzeyn*'in uyguladığı tedavi sayesinde iyileşerek eski sağlığına kavuşmuştur¹¹⁵. *Hordad Berzeyn* bu başarılı tedavisinin ardından Çin imparatorundan kıymetli hediyeler almıştır.

İran Topraklarında Hizmet Veren Meşhur Yabancı Doktorlar

Erken Ortaçağ İran sarayında, bilimsel hizmetler veren çok sayıda *Süryani*, *Yunan*, *Rum*, *Hristiyan* ve *Yahudi* uyruklu yabancı hekim bulunmaktaydı¹¹⁶. Genel olarak astroloji, felsefe ve tıp alanında hizmet veren bu bilim adamları; hükümdar çocuklarıyla hanedan üyeleri ve soylu ailelerin çocuklarına kendi alanlarında dersler vermekteydiler¹¹⁷. Halkın genel olarak yabancı uyruklu doktorlar eliyle tedavi olması yasaktı¹¹⁸. Çünkü halkın bu

¹¹² Khan 2010, s. 108.

¹¹³ Necmâbâdî 1371, s. 273.

¹¹⁴ Gafûrî 1391, s. 22.

¹¹⁵ Necmâbâdî 1371, s. 262.

¹¹⁶ Horden 2005, s.369; Garsoian 2000, s.571; Gafûrî 1389, s. 22; Yarmohammadi 2012, s. 92, 93.

¹¹⁷ Necmâbâdî 1371, s. 269.

¹¹⁸ Kristensen 1368, s. 550; Necmâbâdî 1371, s. 266.

hekimlerden tedavi görmesinin yasaklanması altında yatan sebep ise onların yabancı doktorlar eliyle tedavi olduktan sonra bu hekimlerin mensup oldukları dini düşünceye sempati duymalarını önlemektir. Çünkü yabancı hekimlerle yakın irtibatı olan soylular arasında bile dinlerini değiştirerek Hristiyanlığı seçen insanlar olabiliyordu. İnsanlar eğer İranlı doktorlara ulaşamıyorlarsa o zaman yabancı doktorlara müracaat ederek tedavi olmaları mümkün oluyordu. Fakat yine de bu onların soruşturulmalarına engel olmuyordu. Sâsânî hükümdarları ve soylular ise genel olarak daha çok ülkedeki yabancı doktorlar eliyle tedavi olmayı yeğliyorlardı¹¹⁹. Çünkü bu doktorlar arasında çok yetenekli hekimler ve tıp uzmanları bulunuyordu.

II. Şapur döneminde İran'a davet edilen ünlü Yunan hekim *Theodosius* (Teodorus) bunlardan bir tanesidir. Bu hekim daha sonra Cündişapur okulunda görevlendirilmiştir¹²⁰. II. Şapur, *Theodosius* başkanlığında tesis etmiş olduğu bir komisyonu görevlendirerek; Yunanca ve Sanskritçe yazılmış tıp, felsefe ve astronomiyle ilgili kitapların Pehleviceye çevrilmesini istemiştir¹²¹. Yaşadığı dönemde büyük bir şöhrete kavuşan bu tıp bilimci, Cündişapur okulunda ders verdiği öğrencileri için hazırlamış olduğu notlardan oluşturmuş olduğu *Kennaş-i Theodosius* adlı kitapla tanınmıştır¹²². Bu kitap Sâsânîlerden sonra Yunan, Roma ve Hint medeniyetlerine ait bilimsel kitapların birçoğu gibi Arapçaya çevrilmiştir¹²³. İslam Dünyasının en büyük kazanımlarından birisi olan Sâsânî tıbbı, İskenderiye, Yunan, Roma ve İran tıbbının birleşimi sonucunda ortaya çıkmış döneminin en önemli bilim dalıdır¹²⁴. Kendisi Hristiyan olan bu hekim için II. Şapur bir kilise yaptırmış ve yine kendisinin isteği üzerine Sâsânî zindanlarında esir olarak bulunan bazı Hristiyan vatandaşları serbest bırakmıştır¹²⁵. Bu hekim tıp okullarının başında bulunduğu zaman zarfı içerisinde İran tıp okullarında Yunan tıbbını esas almıştır. Ayrıca II. Şapur'un doktoru *Uranus* da İran sarayında önemli hizmetlerde bulunmuş meşhur yabancı hekimlerdendir¹²⁶. Bunun yanında II. Şapur, Hindistan hükümdarından bir hekim istemiş ve bu hekim sayesinde amansız bir hastalıktan kurtulmuştur.

¹¹⁹ Necmâbâdî 1371, s. 266. I. Hüsrev'in veziri *Mahbud* ve ailesinin idam edilmesi olayına karışan Sâsânî sarayındaki Yahudi hekimlerden birisi idam edilmiştir. Bkz. Se'âlebî 1955, 404vd.

¹²⁰ Şahrvinî 1381, s. 70; Ferruhmend 1384, s. 7; Gafûrî 1391, s. 20; Renckeş 1390, s. 42 Dehekî (Trs), s. 32; Khan 2010, s. 107;

¹²¹ Girişmen 1336, s. 294.

¹²² Reisneya (Trs), s. 704; Şahrvinî 1381, s. 70.

¹²³ Crone 2005, s. 57.

¹²⁴ Ferruhmend 1384, s. 5. Peregrine Horden, Yunan doktorların hastane fikrini Cündişapur'daki Pers sarayıyla tanıştırdığını iddia etmektedir. Bkz. Horden 2005, s. 369.

¹²⁵ Necmâbâdî 1371, s. 279; Şahrvinî 1381, s. 70.

¹²⁶ Maslahişâd 1389, s. 107.

Bunun üzerine II. Şapur, Hintli hekime büyük bir servet ödemiş ve İran şehirlerinden birisine yerleşmesini kendisinden istemiştir. Hintli hekim Şûş şehrine yerleşmiş ve buradaki Romalı esirler arasında yetenekli olanlara tıp ilmini öğretmiştir¹²⁷.

Maruta, I. Yezdigerd (MS. 329-MS. 420) döneminin meşhur yabancı hekimlerindendir. Bu kişi Bizans imparatorunun iyi niyet mektubunu Sâsânî hükümdarına getiren Bizans elçilik heyetinde bulunun bir piskopos idi. Aynı zamanda iyi bir hekim olan *Maruta*, İran ziyareti sırasında hasta olan I. Yezdigerd'i tedavi ederek onun sağlığına kavuşmasına vesile oldu¹²⁸. Bunun akabinde *Maruta*'nın İran'da kalması için ısrar eden I. Yezdigerd, onu *Seleukeia* şehrindeki kiliseye patrik olarak atamış; buna ek olarak kendisini saraydaki hekim sınıfının başına getirmiştir. Bu hekim aynı zamanda Sâsânî ve Bizans arasında barış elçisi olarak görev yapmıştır¹²⁹. *Maruta*'nın I. Yezdigerd'in teveccühünü kazanmasından sonra Sâsânî ülkesinde baskı altında tutulan Hristiyanlar üzerindeki baskılar kaldırılmış ve bu dönemde büyük bir rahatlama içerisine girmişlerdi¹³⁰. *Maruta*, hekimlik konusundaki yeteneği ve tedavideki becerisinden dolayı Sâsânî sarayındaki yüksek rütbeli soylular tarafından da çok seviliyor ve kendisine büyük kıymet veriliyordu¹³¹.

İran'da görev yapmış olan meşhur yabancı hekimlerden bir tanesi de *Stephanus*'tur. "Urfalı Estefanus" olarak bilinen bu bilim adamı, o dönemde Doğu Roma'ya bağlı bir şehir olan *Edessa* (Urfa)'da doğduğu için kendisi *Stephan de Edessa* şeklinde meşhur olmuştur. Bu hekim I. Kubad'ın (488-531)¹³² hükümdarlığı döneminde, İran başkenti Tisfûn'a gelerek I. Kubad'ı yakalanmış olduğu bir hastalıktan dolayı tedavi etmiş ve sonra onun sarayında ikamet ederek burada hizmet vermeye başlamıştır. I. Kubad, kendisinden sonra başa geçerek Sâsânî ülkesini bilim ve teknikte çağının ilerisine taşıyacak olan I. Hüsrev'i bu hekimin himayesine vermiştir¹³³. I. Hüsrev'in dünya görüşünün şekillenmesinde bu bilim adamının önemli bir yeri vardır. *Stephanus*'un himayesinde yetişen I. Hüsrev, pozitif bir dünya görüşüne sahip olmuş ve bilime değer vermiştir.

¹²⁷ Se'âlebî 1995, s. 340.

¹²⁸ Necmâbâdî 1371, s. 379; Frye 2000, s. 143.

¹²⁹ Kristensen 1368, s. 370.

¹³⁰ Malcolm 1829, s. 89; Meşkür 1366, s. 87; Rawlinson 2002, s. 583.

¹³¹ Frye 2000, s. 143.

¹³² Bu hükümdarla ilgili olarak bkz. Ya'kûbî 1382, 201; Tâberî 1982, 240,241; İbnü'l-Belhi 2008, s. 34, 78; Rawlinson 2002, s. 585.

¹³³ Necmâbâdî 1371, s. 269, 279.

I. Kubad'ın sarayında felsefe dersleri veren Suriyeli *Uranus* da aynı zamanda iyi bir doktordu. Bu hekim aynı zamanda I. Hüsrev'in kendisinden ders aldığı önemli filozoflardan biridir¹³⁴. Yabancı hekimlerin çabası sayesinde, Erken Ortaçağ İran'ında çok sayıda İranlı hekim, filozof ve astrolog yetişmiştir. Özellikle yabancı bilim adamlarının İran'a yönelerek buradaki ilim merkezlerine akın etmeleri I. Hüsrev dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde İran'a gelerek uzun bir müddet bilimsel çalışmalar yapan bilim adamı ve hekimlerden bazıları; Suriyeli *Damaskius*, Kilikyalı *Simplikius*, Lidyalı *Periskianus*, Fenikeli *Hermias* ve *Diogeneus* ile Atina okulu bilim adamlarından *Eulamius* ve *Isidorus*'tur. Bu bilim adamları; *I. Iustinionus* (MS. 529-MS. 569) tarafından eski pagan geleneği üzerine eğitim veren Atina felsefe okulunun kapatılması üzerine İran'a davet edilen filozoflardan oluşmaktadır¹³⁵. Bu dönemde Mısır, Yunanistan ve Ortadoğu'nun birçok yerinden İran'a çok sayıda hekim gelerek buraya yerleşmiştir.

Tribunus, Doğu Roma toprakları üzerinde yaşayan Filistinli bir hekimdir. Bu hekim İran'da bir süre görev yaptıktan sonra ülkesine geri dönmüştü. I. Hüsrev'in, Doğu Roma'yla gerçekleştirdiği savaşların akabinde M.S.545 yılında imzalanan barış anlaşmasının şartlarından bir tanesi bu hekimle ilgiliydi. I. Hüsrev, Doğu Roma imparatoru I. Iustinianos'tan hekim *Tribunus*'un Sâsânî ülkesinde doktorluk hizmeti vermesine izin vermesini istemiştir. I. Iustinianos da *Tribunus*'un bir yıl boyunca İran sarayında görev yapmasını kabul etmiştir¹³⁶. İki ülke arasındaki barış görüşmelerinin akabinde *Tribunus* tekrar İran sarayına dönerek hekimlik faaliyetlerine devam etmiştir. Ama *Tribunus* eski görevine geri dönmek için I. Hüsrev'e bir şart koşmuş ve Bizans'la yapılan savaştan sonra esir alınan üç bin Romalının serbest bırakılmasını talep etmiştir¹³⁷. I. Hüsrev de adı geçen doktorun şartlarını kabul etmiş ve kendisi de Sâsânî sarayında görev yapmaya razı olmuştur. Bu hükümdar adı geçen hekimi bir dönem Sâsânî sarayının başhekimisi olarak atamıştır¹³⁸.

I. Hüsrev döneminin en büyük hekimlerinden bir tanesi de *Gabriel*'dir. Aslen Süryani olan bu hekim Sâsânî sarayında uzun bir süre hekimlik yapmıştır. I. Hüsrev ilk olarak kendisini saray tabiplerinin başı olarak görevlendirmiş ve daha sonra tıp okullarının müdürü olarak atamıştır¹³⁹. Kendisinin, II. Hüsrev'in

¹³⁴ Kristensen 1368, s. 560; Necmâbâdî 1371, s. 269.

¹³⁵ Necmâbâdî 1371, s. 270. Atina okulu bilim adamlarının isimleriyle ilgili olarak bkz. Kristensen 1368, s. 560, 561. I. Hüsrev döneminde bu bilim adamlarının İran'a gelmeleriyle ilgili bkz. Dehekî (Trs), s. 33; Larijani ve Zahedi 2006, s. 10.

¹³⁶ Gafûrî 1391, s. 21.

¹³⁷ Necmâbâdî 1371, s. 280.

¹³⁸ Brossius 2006, s. 172; Robinson 1943, s. 139.

¹³⁹ Kristensen 1368, s. 635; Johna 2003, s. 629; Dehekî (Trs), s. 33.

Hristiyan olan eşi *Şirin*¹⁴⁰'i başarılı bir şekilde tedavi ettiği anlatılır. *Gabriel*, *Şirin*'in hastalığı ile ilgili ciddi bir çalışma yapmıştır. II. Hüsrev'in eşi *Şirin* kısrırdı ve bir çocuk sahibi olmak istiyordu. Bunun üzerine *Gabriel* yine mesai arkadaşı hekim *Cercius* ile beraber *Şirin*'i tedavi ederek onun bir erkek çocuk sahibi olmasına vesile olmuştur¹⁴¹. *Gabriel* ve *Şirin*'in her ikisi de Hristiyanlığın *Yakubi* koluna bağlıydılar. Genelde *Nesturi* Hristiyanların etkin olduğu ülkede bu dönemde *Gabriel*'den dolayı *Yakubi* Hristiyanlar ön plana çıktılar ve bu dönemde rahat bir nefes aldılar. II. Hüsrev'in *Şirin*'den bir çocuk sahibi olması üzerine II. Hüsrev, bu tedavinin karşılığı olarak *Gabriel*'i saraydaki hekimler sınıfının reisliğine getirmiştir¹⁴². Hekim *Gabriel* hem bir hekim olarak ve hem de Hristiyan bir din adamı olarak I. Hüsrev ve II. Hüsrev dönemlerinde önemli faaliyetlerde bulunmuştur¹⁴³.

İran'ın en meşhur yabancı tabiplerinden birisi olan *Cercius*, *Resulayn*'da doğmuş *Nesturi* mezhebine bağlı Süryanî asıllı bir İranlıdır. Bu hekim I. Hüsrev döneminden itibaren II. Hüsrev dönemi de dâhil Sâsânî sarayında uzun bir dönem doktorluk yapmıştır. Bu hekim aynı zamanda felsefe alanında da uzmandı ve sarayda felsefe dersleri vermekteydi. Kendisi I. Hüsrev'in kurmuş olduğu dört kişilik tıp komisyonunun bir üyesiydi. Bu hekimin komisyondaki görevi tıp, felsefe ve hikmetle ilgili yazılmış kitapların Yunancadan Süryancaya tercüme edilmesi işlerini kontrol etmektir. Bu hekim saraydaki tercüme işleri bürosunun sorumlusuydu. Kendisi, *Hipokrates*, *Calinius*, *Porphirius* ve *Aristo*'ya ait tıp ve felsefe kitaplarının çoğunu Süryancaya çevirmiştir¹⁴⁴. Yabancı uyruklu hekimlerin İran tıbbına canlılık bahsettiği muhakkaktır. Fakat İranlı din adamları yabancı hekimlerden rahatsızlık duymaktaydılar. Bundan dolayı bu hekimler Mazdeist din adamlarının baskısından dolayı İran'ı terk etmek zorunda kalıyorlardı. Din adamlarının yabancı hekimlere yönelik baskıları ve onların İran'ı terk etmeleri üzerine II. Şapur ile Kubâd arasındaki dönemde İran tıbbı büyük bir fetret dönemi yaşamıştır¹⁴⁵. Bu iki hükümdar arasında İran tahtına çıkan yaklaşık on hükümdar İranlı din adamlarının baskısından dolayı yabancı hekimleri İran topraklarında bulunduramamışlardır.

¹⁴⁰ II. Hüsrev'in güzelliğiyle meşhur olan bu eşi; İran edebiyatının şiir ve musikisine ilham kaynağı olmuş, kendisiyle ilgili çok sayıda şiir ve destan yazılmıştır. Bkz. Tâberî 1982, s. 324; Reisneya (Trz), s. 695.

¹⁴¹ Necmâbâdî 1371, s. 273.

¹⁴² Necmâbâdî 1371, s. 280.

¹⁴³ Greatrex 2003, s. 78vd.

¹⁴⁴ Ebu'l Ferec 1999, s. 131.

¹⁴⁵ Şahrvinî 1381, s. 91, 92.

Erken Ortaçağlarda, İran Toplumunun Sağlık Bilinci ve Halk Sağlığı

Erken Ortaçağ İran tıbbi insanın en büyük yaşam kaynağı olarak insan vücudundaki *kanı* görmüştür¹⁴⁶. Kana çok büyük önem veren hekimler insanların yaşamlarını sağlıklı olarak devam ettirebilmeleri için kanlarının temiz olması gerektiğine inanmışlar ve kanı temiz olan bir insanın yakalandığı her hastalıktan basit tedavilerle kurtulabileceğine inanmışlardır. Bunun yanında İranlı hekimler hastalıklarının temelini *fiziksel* ve *ahlaki* olarak iki kısımda incelemişlerdir¹⁴⁷. Onlara göre ahlaki ve fiziki şartlar hastalıkların temelini oluşturmaktadır. Mesela fiziksel olarak sıcaklık, soğukluk, kuraklık, açlık, kötü koku, ateş, susuzluk, ihtiyarlık gibi cismani nedenleri hastalığın başlıca sebepleri olarak görmekteydiler¹⁴⁸. İranlı hekimlere göre şehvet, hırs, kin, kibir, hışım gibi ruhsal durumlar hastalıkların başlıca ahlaki nedenleridir. Bunun yanında hastalıklar *normal* olanlar ve *bulaşıcı* olanlar şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Bireysel olan ve yayılma ihtimali olmayan hastalıklar normal hastalıklardan sayılmaktaydı. Fakat çok sayıda insanın ölümüne sebep olan ve yaygın hale gelen hastalıklar da bulaşıcı hastalıklar olarak görülürdü. Sağlık iki kısımda incelenmekteydi; birisi *beden sağlığı* diğeri ise *ruh sağlığı*ydı. Doktorlar da bundan dolayı ruhsal tedavi doktorları ve fiziksel tedavi yapan doktorlar şeklinde iki kısma ayrılmışlardır¹⁴⁹. İranlıların "sağlık" için kullanmış oldukları *tendrusti* kavramı, antik dönemde "sağlamlık" anlamında kullanılan *durust* kelimesinden gelmektedir¹⁵⁰. Bu kavram insan sağlığı açısından maddi ve manevi sağlamlığı ifade etmektedir.

Erken Ortaçağlarda, İran'da genel anlamda beş tane tedavi yöntemi benimsenmişti. Bu tedavi yöntemleri genel olarak *Vendidad* ve *Dinkerd*'de geniş olarak belirtilmiştir¹⁵¹. İnsanlar Avesta'dan ilahiler okumak suretiyle hastalıklardan uzak kalacaklarına inanıyorlardı. Bunun yanında bitkisel ilaçlar ile yapılan tedavi yöntemi çok yaygındı. Cerrahi yöntemlerle yapılan tedavilerde bıçak kullanma çok yaygındır. Bunun yanında dağlama yapma şeklinde icra edilen tedaviler de en çok kullanılan yöntemlerden bir tanesidir. Beşinci tedavi yöntemi ise ateşle yapılan tedavi yöntemidir¹⁵². Bu tedavi yöntemleri içerisinde en çok benimsenen ise ilahiler okunarak yapılan; dua ve

¹⁴⁶ Kristensen 1368, s. 553; Elgood 2010, s. 7.

¹⁴⁷ Necmâbâdî 1371, s. 257.

¹⁴⁸ Elgood 2010, s. 7.

¹⁴⁹ Kristensen 1368, s. 551. Normal ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili olarak bkz. Necmâbâdî 1371, s. 257. Beden ve ruh sağlığıyla ilgili olarak bkz. Dehekî (Trs), s. 31, 32.

¹⁵⁰ Şahrvinî 1381, s. 102, 103.

¹⁵¹ Necmâbâdî 1371, s. 258.

¹⁵² Kristensen 1368, s. 551.

tılsımlarla gerçekleştirilen tedavi yöntemiymiş¹⁵³. İranlılar, sağlık açısından beslenmenin önemli bir yere sahip olduğuna inanmaktaydılar. Vücut sağlığı için genel olarak sıvı ve iyi pişmiş yemekleri, orta ısıda olacak şekilde tüketmeye özen gösterirlerdi. Vücut sıcaklığının ve nemliliğin önemi hakkında, kutsal metinlerde verilen öğütlerden yola çıkarak genelde sıvı yiyecekler tüketirlerdi. Kabızlığı hastalıkların önemli sebeplerinden birisi olarak görürlerdi. Vücut ısını artırmak için şeker ve bal tüketirlerdi. Bayramlarda genel olarak ceviz, sarımsak, yağlı et ve sıcak yiyecekler gibi enerji veren gıdalar tüketilirdi¹⁵⁴. Erken Ortaçağ İran toplumu içerisinde yaygın olan tıbbi inanışlar genel olarak Zeraster'ın vermiş olduğu tıbbi bilgilere dayanmaktaydı¹⁵⁵. Zeraster'ın tıbbi anlamda sıhhat ve beden sağlığı ile ilgili vermiş olduğu öğütler halkın inancında kuvvetli bir şekilde yer etmiştir. Sâsânîler döneminde insanların çalışma koşulları da düzenli hale getirilmiştir. *V. Behrâm*'ın (421-438) yayınladığı bir genelgeyle insanların sabah güneş doğduktan sonra gün ortasına kadar çalışmaları, gün ortasından güneş batıncaya kadar gündelik işlerini yapmaları, dinlenmeleri ve eğlenmeleri; güneş battıktan sonra da uyumaları salık verilmiştir¹⁵⁶. Ayrıca bu hükümdar döneminde insanların topluca çalıştıkları mekânlarda müzik dinlemeleri amacıyla Hindistan'dan dört bin müzisyen getirilmiştir¹⁵⁷.

Bu döneme ait metinlerden tıbbi anlamda her türlü çalışmanın yapılmış olduğuna dair sonuçları çıkarmamız mümkündür. Hatta doğum sırasında ölen bir kadının bile cesedinin kadavra olarak kullanıldığı ve karnındaki ceninin incelendiğine dair bilgilere ulaşılmaktadır. Sâsânîler döneminde Orta Farsçaya çevrilmiş olan *Kelile ve Dimne* adlı eserin önsözünde hekim *Berzeveyh*'in yapmış olduğu açıklama bunun işaretlerini vermektedir¹⁵⁸. Burada hekim *Berzeveyh* anne karnındaki ceninin başlangıç anından doğumuna kadar olan süreçte geçirdiği evreleri anlatmaktadır. Bunun yanında İran'da, antik Mısır'da olduğu gibi ölüm cezasına çarptırılmış kimseler tıbbi çalışmalarda kadavra olarak kullanılmaktaydı¹⁵⁹.

Erken Ortaçağ İran'da insanlar arasında sağlıkla ilgili birtakım gelenekler mevcuttu. Bu geleneklerden bir tanesi zararlı haşerelerle savaşma bayramı adı

¹⁵³ Hodâdâdian (Trs), s. 184, 185.

¹⁵⁴ Necmâbâdi 1371, s. 259.

¹⁵⁵ Habib 2007, s. 3. İbnü'l-Belhî, *Zeraster* (Zerdüş) için hekim tabirini kullanmaktadır. Bkz. İbnü'l-Belhî 2008, s. 53.

¹⁵⁶ Se'âlebî 1955: 364.

¹⁵⁷ Se'âlebî 1955, 361.

¹⁵⁸ Hakikat 1362, s. 61; Meşkür 1366, s. 96; Boyce 1996, s. 65.

¹⁵⁹ Kristensen 1368, s. 550.

verilen bir bayram çeşidiydi. Bu bayramda bütün insanlar zararlı hayvan avına çıkarlar; akrep ve yılan benzeri zehirli hayvanları öldürürlerdi. Bunun dışında *syrşûr* adı verilen bir sağlık bayramı türü daha vardı¹⁶⁰. Bu bayram adını *syr* denilen sarımsaktan alır. Bu bayramda hastalıkların nedeni olarak görülen kötü ruhların evlerden, yaşam alanlarından kovulması amacıyla içine sarımsak katılan etli ve sebzeli yemekler yiyerek şaraplar içilirdi¹⁶¹. Sarımsak kokusunun kötü ruhları ve şeytanların kaçmalarına sebep olacağını düşünürlerdi.

Toplumda çocuk düşürme olayı büyük bir günah olarak kabul edilirdi¹⁶². Çocuk düşürmek için kadınlar bazı bitkilerden yapılan ilaçlar kullanırlardı. Bu durum İranlıların kutsal kitapları Avesta'da şiddetli bir şekilde kınanmıştır. Çocuk düşürmek için yapılan ilaçlar genel olarak Avesta'da bahsedilen *beng*, *şaite*, *gena* ve *ferespata* adı verilen bitki veya maddelerden yapılmaktaydı. *Beng*, İranlıların kenevire verdikleri isimdir. *Şaite* ise altın suyu veya sarımsı renkte akışkan bir sıvıdır. *Genâ* öldürücü özelliği bulunan bir tür bitkisel ilaçtır. *Ferespata* ise anne karnındaki ceninin formatını bozarak onun düşmesini sağlayan ilaçların yapımında kullanılan bir bitkiydi. Bu ilaçlar aynı zamanda hayatı tehlikelere de yol açmaktaydı. Bundan dolayı toplum içerisinde çocuk düşürmek büyük bir suç olarak kabul edilirdi. Çocuk düşürdüğü tespit edilen ve yanında bu tip ilaçlar bulunduran kimseler şiddetli bir şekilde cezalandırılırlardı.

Değerlendirme ve Sonuç

Sonuç olarak İran toprakları üzerindeki tıp çalışmalarının büyük ölçüde Mezopotamya ve Avesta tıbbının etkisiyle gelişerek ilerleme kaydettiğini söyleyebiliriz. İran toprakları üzerindeki tıbbi faaliyetler de Mezopotamya'da olduğu gibi dinsel ayinlerle başlamış ve hurafelerle karışık bir şekilde devam etmiştir. Hastalıkların, şeytana uymanın sonucunda yaygınlaştığı düşüncesiyle beraber hastaların din adamlarının kontrolünde gerçekleştirilen ayinlerle tedavi edilmesi; sonraki dönemlerde tıbbi çalışmaların, tapınakların ve rahiplerin kontrolü altında gelişim göstermesine sebep olmuştur. İlk dönemlerde büyücülük ve sihirbazlığın etkisinde gelişim gösteren tıbbi faaliyetler; zamanla insanoğlunun merakı ve insan kadavrası üzerinde yapılan incelemeler sonucunda mumyacılık çalışmaları ve bitkisel ilaçların gelişimiyle beraber astrolojinin tekeline çıkarak başlı başına bir bilim olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanında antik İran tıbbının Yunan tıbbı üzerinde önemli tesirler bıraktığını görmekteyiz. İran'da ortaya çıkan Hagmatana ve Mazdisna tıp ekollerinin Yunan hekimler üzerindeki etkileri önemlidir. Hagmatana tıp

¹⁶⁰ Nefisî 1331, s. 76, 77.

¹⁶¹ Necmâbâdî 1371, s. 262.

¹⁶² Rızâpûr 1386, s. 17.

okulunun ortaya çıkması Medyalılar dönemi tıbbi çalışmalarının bir sonucu olarak karşımızda durmaktadır. Mazdisna tıp okulu ise Persler dönemi tıbbi faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmış olan bir tıp okuludur. İran tıbbının Erken Ortaçağlarda ileri bir düzeye ulaşması; Yunan ve Hint tıbbının İran tıbbı üzerindeki olumlu katkıları sayesinde olmuştur.

İran toprakları üzerindeki tapınakların sağlık hizmetleri verdikleri görülmektedir. Bunun ortaya çıkmasında İranlıların kutsal kitapları olan Avesta'nın insan ve hayvan sağlığı ile ilgili sözlerinin de payı büyüktür. Avesta hastalıkların önlenmesi noktasında çok sayıda bitkisel ilaçtan bahsetmiş ve din adamları bu konularda çalışmalar yaparak hastalıkları önleyici faaliyetlerde bulunmuşlardır. Böylece İran tıbbının şekillenmesi Avesta'nın vermiş olduğu tıbbi bilgiler sayesinde gerçekleşmiştir. Hekimlik sınıfı içerisindeki branşların ortaya çıkmasından bitkisel ilaçlara kadar birçok konuda İran tıbbı üzerinde tesirler ortaya koymuştur. Erken Ortaçağlarda İran toprakları üzerinde modern anlamda tıp okulları ve hastaneler inşa edilinceye kadar tapınaklar tedavi merkezi olarak faaliyet göstermişlerdir. Tıp okulları ve hastanelerin açılmasından sonra tapınaklar, insanları tedavi etme görevlerini büyük ölçüde modern hastanelere bırakmışlardır.

Erken Ortaçağ İran ülkesinde Mazdeist tapınaklarının dışında azınlık dinlerine mensup kesimlerin tapınaklarında da sağlık hizmetlerinin verildiği görülmektedir. Özellikle Süryani Hristiyanlar kendi kiliselerinde sağlık hizmetleri vermeyi dinlerini yaymada bir araç olarak kullanmışlardır. Erken Ortaçağ İran tıbbının inkişafı noktasında yabancı bilim adamları ve hekimlerin önemli rollerinin olduğu görülmektedir. Dini açıdan bağnaz ve azınlıklara karşı sert bir yönetim tarzına sahip olan Erken Ortaçağ İran hükümdarları bilimsel konularda daha esnek bir politika takip etmişlerdir. Bundan dolayı farklı dinlere mensup bilim adamlarına hoşgörülü bir tavır takınmışlar ve onların bilimsel birikimlerinden istifade etmişlerdir. Bilimsel beceri ve ilmi görgülerinden dolayı birçok yabancı hekim İran sarayında ve İran tıp okullarında görev alabilmiş ve çok önemli mevkilere gelebilmişlerdir. Bunun yanında bazı İran hükümdarları uzak diyarlarda hekimlikleri ile şöhret bulmuş önemli bilim adamlarını çok yüksek meblağda ücretler ödeyerek kendi ülkelerine davet etmişlerdir. Özellikle Yunanistan ve Hindistan'dan gelen hekimlerin İran'da çok sayıda hekim yetiştirdikleri ve bilimsel eser yazdıkları görülmektedir. İran topraklarına yerleşen hekimler burada kendilerine sağlanan imkânlardan dolayı, tıp biliminin İran ve Irak toprakları üzerinde gelişim göstermesi amacıyla uğraş vermişlerdir. İran sarayında görev yapan yabancı doktorlardan bazılarının İran'da mevcut hekimler sınıfının reisliğine kadar yükselbildikleri görülmektedir.

Bu dönem İran sarayında önemli bir veteriner hekim sınıfının varlığı dikkat çekmektedir. Ordu bünyesinde görev yapan veteriner birliğinin, ordunun sayıca kalabalık bir bölümünü teşkil ettiği görülmektedir. Ayrıca toplum içerisinde sivil veteriner hekimlik olayına da rastlanmaktadır. Bu dönem hayvan sağlığına verilen önemden dolayı hayvanları salgın hastalıklardan koruma noktasında önemli çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Ülkede orduya ve saraya bağlı ambarlarda savaş atları ve fillerinin bakımlarının yanında sarayın ve ordunun iaşesi için temin edilen hayvan sürülerinin hastalıklardan uzak tutulması hayati bir konuyu teşkil etmekteydi. Önemli bir ziraat toplumu olan ve hayvancılıkla uğraşan İran toplumu için veterinerlik önemli bir hekimlik kolunu teşkil etmekteydi.

Dolayısıyla Erken Ortaçağlarda İran toprakları üzerinde tıbbi anlamda büyük bir inkişafın yaşanmış olduğu müşahade edilmektedir. Bu dönemde İran tıbbının gelişim göstermesi, civar uygarlıklara mensup birçok hekim açısından Irak topraklarının büyük bir cazibe merkezi haline gelmesine vesile olmuştur. Bundan dolayı Yunan, Roma ve Hint ülkelerinden yüzlerce meşhur hekim İran'a yönelerek hem kendi uygarlıklarına ait tıbbi birikimleri İran topraklarına taşımışlar ve hem de bu topraklar üzerinde dünyanın en büyük tıbbi merkezlerinin açılmasına ön ayak olmuşlardır.

KAYNAKLAR

- Alakbarlı 2011 Farid Alakbarlı, “Medicine in Ancient and Medieval Azerbaijan”, *IRS Focusing on Azerbaijan*, 4, s. 52-57.
- Azizi 2008 M. Hüseyin Azizi, “Pişine-i Medrese-i Gündiştâpûr, Mühimterin Merkez-i Pizişki der Dore-i Bastan”, *Archives of Iranian Medicine*, Volume 11, Number 1, January, s. 23-30.
- Barthold ve Köprülü 1973 W. Barthold - F. Köprülü, *İslam Medeniyet Tarihi*, Ankara.
- Bayat 2010 Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, İstanbul.
- Boyce 1996 Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism: The Early Period*, V. I, Leiden.
- Brossius 2006 Maria Brossius, *The Persians*, New York.
- Casabonne 2007 Oliver Casabonne, “Akamenid İmparatorluğu; Büyük Kral ve Persler”, *ArkeoAtlas*, S. 6, s. 20-35.
- Crone 2005 Patricia Crone, “Dünya’da İslam’ın Yükselişi”, *Cambridge İslam Ülkeleri Tarihi*, (Edt. Francis Robinson), (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul, s.29-68.
- Çetinkaya 2007 Bayram Ali Çetinkaya, *Yitik Bilgi ve Hikmet*, Ankara.
- Daryae 2009 Touraj Daryae, *Sâsânîan Persia the Rise and Fall of an Empire*, London.
- Dehekî (Trs) Mahmûd Caferî Dehekî, “Serçeşmehây-i Dâniş der Ahd-i Bastan ve Te’sir-i İraniyan ber İntaşar-ı Ulûm”, *Mecellet-i Danişkedey-i Edebiyat ve Ulûm-u İnsanî Danişgah-i Tahrân*, s. 19-41.
- Ebu'l-Ferec Gregory Ebu'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, c. I, (Trc. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay, Ankara.
- Elgood 2010 Cyrill Elgood, *A Medical History of Persia*, New York.
- el-Kıftî 1908 el-Kıftî, Cemaleddin Ebî'l-Hasan Ali b. el-Kâdi'l-Eşref Yusuf, *Târihu'l-Hukemâ'*, (Thk. Julius Lippert), Leipzig.
- Ferruhmend (Trs) Yunus Ferruhmend, “Merkez-i İlmi Cündiştâpur ve Caygah-ı An der Tahavvulat-ı Ferheng-i Müselmanan”, *Tarih-i Tamaddun-i İslami*, Şomarey-i Evvel, Tabistan, 84, s. 3-19.
- Firdevsî 2009 Ebû'l-Kâsım Mansûr b. Hasan, *Şahnâme*, (Çev. Necati Lugal), Kabalcı Yay., İstanbul.
- Frye 2000 R. N. Frye, “The Political History of Iran Under the Sâsânîans”, *The Cambridge History Of İran* (Edt. Ehsan Yarshater) V. 3(1), Cambridge University Press, s. 116-180.
- Furon 1943 Raymond Furon, *İran*, (Trc. G. Kemali Söylemezoğlu), İstanbul.
- Gafûrî 1391 Ferzîn Gafûrî, “Cündiştâpûr, Nemâd-ı Pişrefti Yek Tamaddun”, *Cami'a Şinasiy-i Tarihi*, S. 1, s.12-29.

- Garsoian 2000 Nina Garsoian, "Byzantium and the Sâsânîans", *The Cambridge History of Iran*, (Edt. Ehsan Yarshater), V. 3, Cambridge University Press, s. 568-592.
- Girişmen 1336 Roman Girişmen, *İran ez Agaz ta İslam*, (Trc. Muhammed Mu'in), Tehran.
- Greatrex 2003 Geoffrey Greatrex, "Khusro II and the Christians of His Empire", *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies*, S. 3, Toronto, s. 78-89.
- Habib 2007 Muhammed Habib, "Medicine in Old Persia", *Journal of Rawalpindi Medical College (JPMC)*, 11(1), s.1-4.
- Hakikat 1362 Rafi Hakikat, *Tarih-i Kûmis*, Tahran, 1362.
- Hodâdâdîan (Trs) Erdeşir Hodâdâdîan, "Revişhâyî Dermânpizişkân-ı Zerdüştiyân der İran-ı Bastan", *Berresihây-ı Târihi*, S. 4, s. 173-192.
- Horden 2005 Peregrine Horden, "The Earliest Hospitals in Byzantium, Western Europe, and Islam", *Journal of Interdisciplinary History*, XXXV:3, s. 361-389.
- İbnü'l-Belhî 2008 İbnü'l-Belhî, "Farsnâme", (Çev. Abdulhalik Bakır - Ahmet Altungök), *Ortaçağ Tarih Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, s. 23-150.
- İbn Hurdazbih 2008 İbn Hurdazbih, Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah, *Yollar ve Ülkeler Kitabı* (Kitabu'l Memâlik ve'l Mesâlik), (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yay, İstanbul.
- Johna 2003 Samir Johna, "The Mesopotamian Schools of Edessa and Jundi-Shapur", *The American Surgeon*, V. 69, No. 7, July, s. 627-630.
- Khan 2010 Abdulaziz Khan, "Persian Contrubition to Greco-Arab Medicine", *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine*, Volume 6-7, s. 107-111.
- Kristensen 1368 Artur Kristensen, *İran der Zaman-i Sâsânîyan*, (Trc. Raşid Yasemî), Tahran.
- Larijani ve Zahedi 2006 Bagher Larijani; Farzaneh Zahedi, "An Introductory on Medical Ethics History in Diffrent Era in Iran", *DARU Suppl.* No. 1, January, s. 10-16.
- Makdisî 1376 Mutahhar b. Tahir Makdisî, *Kitabu'l-Bed' ve't-Târih*, c. II, (Trc.; M. Rıza Şefî Kudkenî), Tehran.
- Malcolm 1829 John Malcolm, *History of Persia*, c. I, John Murray Publishing, London.
- Manser 2009 Martin H. Manser, *The Facts on File Dictionary of Allusions*, New York.
- Maslahîşâd 1389 İbrahim Maslahîşâd, "Danîşgâh-i Cündîşâpûr", *Mecelle-yi Tıbbi Sünneti İslam ve İran*, Sal 1, Şomare 2, Tabistan, pp. 105-112.

- Mes'ûdî 2004 Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Murûc ez-Zeheb* (Altın Bozkırlar), (Çev. Ahsen D. Batur), Selenge Yay., İstanbul.
- Meşkür 1366 Cevad Meşkür, *Tarih-i İran Zemin*, Tahran.
- Necmâbâdî 1371 Mahmûd Necmâbâdî, *Tarih-i Tıbb der İran*, C. I, Tahran.
- Nefisî 1331 Said Nefisî, *Tarih-i Temeddün-i İran-i Sâsân*, Tahran.
- Rawlinson 2002 George Rawlinson, *The Seven Great Monarchies Of The Ancient Eastern World*, V. III, Gorgias Pres, New York.
- Reisneya (Trs) Rahim Reisneya, *Azerbaycan der Seyri Tarih-i İran*, Tahran.
- Renckeş 1390 Dâvud Renckeş, "Pişiney-i Pizişki der İran-ı Bastan", *Rüşd Amuzeş-i Tarihî*, Dorey-i Devazdehom, Şomare 3, Behar, s. 38-44.
- Rıza 1376 İnyetullah Rıza, *İran ve Turkan der Zaman-ı Sâsânîyan*, Tahran.
- Rızâpûr 1386 Sara Rızâpûr, "Seyr-i Tahavvulî Hukuk-u Pizişki der İran", *Evvelin Kongrey-i Beynelmilelî Hukuk-u Pizişki*, Tahran, 23, 24, Abanmâh, s. 2-40.
- Robinson 1943 Victor Robinson, *The Story of Medicine*, New York.
- Se'âlebî 1955 Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil Nişâbüri Se'âlebî, *Gureru'l Ahbâr Mülûku'l-Fars ve Sîrehum*, Paris.
- Siraceddini 1389 Ferid Siraceddini, "Giyah-ı Dermânî ve Pizişki der İran-ı Bastan", *Fasılname-i İlmi ve Pejohişî Tarih-i Pizişki*, Şomare, 2, Tahran, s. 1-19.
- Şahrîvîni 1381 Mihribân Şehrîvîni, *Dânişgâh-i Gundişâpûr der Gehvârey-i Târih*, Kitabhâne-yi Milli İran, Tahran.
- Söylemez 2003 M. Mahfuz Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpûr*, Ankara.
- Sykes 1915 P. M. Sykes, *A History of Persia*, C. 1, Macmillan Company Press, London.
- Tâberî 1982 M. Cerir Tâberî, *Tarih-i Tâberî Tercemesi*, C. II, Can Kitabevi Yay. İstanbul.
- Uslu 1993 Recep Uslu, "Cündişapur Maddesi" *DİA*, İstanbul, s. 117-118.
- Ya'kûbî 1382 Ahmed bin İshak Ya'kûbî, *Tarih-i Yakûbî*, C. I, (Terc. Muhammed İbrahim Ayetî), Tahran.
- Yakût el-Hamevî 1977 Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, c. II, (Thk. Ferîd Abdulaziz el-Cündî), Beyrut.
- Yarmohammadi 2012 Hassan Yarmohammadi, "Medicine and Economy in Ancient Persia", *Research on History of Medicine*, Aug, 1(3), s. 91-96.
- Zargeran 2012 Arman Zargeran, "Jamasp, an Ancient Persian Pharmacist", *Research on History of Medicine*, February, 1(1), s. 3-6.
- Zerrinkoob 1383 A. Hüseyin Zerrinkoob, *Tarih-i İran Ba'de'z İslam*, Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.